

Paměti o varanovi „mňoukajícím víc než kočka“ a o rubínu svatováclavské koruny, „velikém jako zralá datle“

Zvěd Bertrandon de la Broquière na cestách (sebe)poznání

MARTIN NEJEDLÝ

Během února roku 1432 napadlo v Savojských Alpách tolik těžkého sněhu, že se nakupil do neprostupných závějí. „*V čase hustých chumelenic jsou zdejší strmé svahy strašně nebezpečné pro každého, kdo je zkusí překonat. Podle místních na vás číhá dvojitá hrozba. Jednak se bez dobrých horských průvodců beznadějně ztratíte, protože nenajdete zavátou cestu. Navíc se váš hlas mezi štíty tak rozléhá, že může strhnout neuvěřitelně prudké laviny. Proto nám průvodci zakázali nejen křičet, ale i hlasitě mluvit.*“¹ Autor těchto řádek, burgundský zvěd Bertrandon de la Broquière, si naštěstí nechal poradit a velehory překonal bez úhony. Ve svém namáhavém putování plném nástrah byl koneckonců teprve na úplném začátku. Zakrátko už mohl v uličkách Piacenzy se zvědavostí sobě vlastní okukovat průvod „*císaře Zikmunda, který dostal v Miláně druhou korunu a hodlal se vydat do Říma pro třetí*“.² Narážel zde na tzv. železnou korunu, již byl Zikmund Lucemburský korunován 25. listopadu roku 1431. Po vzoru slavného otce Karla IV. si tento panovník vskutku na sklonku života zajel do Říma i pro onu korunu „*třetí*“, máme-li se držet Bertrandonovy terminologie, rozumějme

1) Bertrandon de la Broquière, *Le Voyage d'Outre-mer* (1432–1433), éd. Charles SCHEFER, Paris 1892 (= Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie XII), s. 2–3 (dále jen BERTRANDON). Tuto přírodní překážku umístil Bertrandon do svého kompozičně promyšleného díla proto, aby od prvních řádek podtrhl všemožná nebezpečí, číhající na cestovatele jeho typu. Friedrich WOLFZETTEL, *Le discours du voyageur*, Paris 1996, s. 61.

2) BERTRANDON, s. 3.

korunu císařskou. To bude ale až na jaře roku 1433.³ Nepředbíhejme tedy, i když sám autor porušoval chronologický řád všude tam, kde nevyhovoval jeho tvůrčímu záměru. Za zmíněného pobytu v Piacenze, kde všetečný zvěd Zikmunda zahlédl, vydal stárnoucí panovník memorandum požadující, aby papež Evžen odvolal své rozhodnutí rozpustit basilejský koncil. Zikmund Lucemburský totiž už léta usiloval o plné uznání svého titulu českého krále a právě od zdárného průběhu koncilu si sliboval dohodu husitů s církví.⁴ Sám Bertrandon si později ve Vídni udělá představu o tom, jak vážný problém představuje česká reformace. A jako ostřílený zvěd tam znalecky posoudí důmyslné zbraně, vyrobené k potření zatvrzelých kališníků.

Počáteční zmínka o Zikmundovi Lucemburském není v díle burgundského vyvědače ojedinělá, osud slavné dynastie a jejích držav ho upřímně zajímal. Pravda, středobod jeho zorného pole netvořil. Rádce, komoří a kráječ vévody Filipa Dobrého vyrazil roku 1432 na cestu hlavně proto, aby ve Středomoří doplnil informace nashromážděné špehářským předchůdcem Guillebertem de Lannoy.⁵ V zájmu přípravy příští křížové výpravy se měl zaměřit na strategické přístavy a klíčové pevnosti kolem přístupových cest k Jeruzalému. V Uhrách ho logicky přitahovala protiturecká strategie. Na burgundském dvoře totiž zůstala v živé paměti katastrofální bitva u Nikopole, protože v ní byl roku 1396 spolu se Zikmundem poražen i otec Bertrandonova pána.⁶ Našeho zvěda ovšem zajímaly spíše čerstvější neúspěchy uherského krále. Kladl si otázku, proč se Turkům podařilo již vícekrát přemoci jeho vojska, „*naposledy u Golubac, kde zahynul polský rytíř pan Zavisza*“.⁷ Nemalelou pozornost věnoval též bojům, které stárnoucí Lucemburk vedl spolu se zetěm Albrechtem Habsburským proti stoupencům reformace v Českém království. Mnohé příběhy Bertrandonových zápisků představují tedy prozatím nevytěžený pramen k poznání celoevropského kontextu českých dějin doby husitské, o to cennější, že autor se v průběhu dobrodružné cesty začal vážně zamýšlet nad smyslem krveprolití ve jménu boje proti lidem odlišného vyznání.⁸

* * *

Představme si osobnost Bertrandona de la Broquière alespoň v nejzákladnějších obrysech. Mladíka z gaskoňského šlechtického rodu nic nepředurčovalo ani

3) K císařské korunovaci viz Wilhelm BAUM, *Císař Zikmund. Kostnice, Hus a války proti Turkům*, Praha 1996, s. 286, viz též František KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998, s. 170.

4) F. KAVKA, *Poslední Lucemburk*, s. 166–167.

5) Guillebert de Lannoy, *Cesty a poselstva*, edd. Jaroslav SVÁTEK – Martin NEJEDLÝ – Olivier MARIN – Pavel SOUKUP, Praha 2009, s. 101–130, dále viz v odlišné perspektivě Martin NEJEDLÝ, *Na dobrodružných stezkách. Zvědové pozdního středověku I–IV*, Historický obzor 19, 2008, s. 242–256; 20, 2009, s. 58–72, 155–175, 242–261. K návaznosti misí obou autorů Jacques PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient (fin XIVe–XVe siècle)*, Paris 2003, s. 75.

6) K mimořádnému ohlasu bitvy u Nikopole nejnověji Michael SCHWARZE, *Froissart sous l'empreinte du pouvoir*, in: Froissart à la cour de Béarn. L'écrivain, les arts et le pouvoir, dir. Valérie Fasseur, Turnhout 2009, s. 73–84, dále viz Jim MAGEE, *Le temps de la croisade bourguignonne: l'expédition de Nicopolis*, in: Nicopolis, 1396–1996, éds. Jacques Paviot – Martine Chauney-Bouillot, Dijon 1997 (= Annales de Bourgogne 68, 1996), s. 49–58.

7) BERTRANDON, s. 222. Jedná se o bitvu u Golubac, kde padl polský šlechtic Zawisza Czarny z Garbowa.

8) Pokud jde o českou historiografii, z Bertrandonova díla donedávna čerpal jen Konstantin Jireček, který se zaměřil na kapitoly o cestě mezi Konstantinopolí a Bělehradem. Viz Konstantin J. JIREČEK, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpasse*, Praha 1877, přetisk Amsterdam 1967, zvl. s. 109–110. K potřebě zkoumat systematicky obraz českých zemí husitské epochy ve francouzských literárních pramenech 15. století viz Martin NEJEDLÝ, *O středověkých Memoárech Václava Černého, tvůrčím uspokojení a šalebné odpudivosti ropuch*, in: Templáři, křížáci a kacíři ve starých francouzských kronikách, ed. Václav Černý, Praha 2009, s. 9–39, zvláště s. 37–38.

ke kariéře tajného agenta, ani k autorství osobitého literárního díla.⁹ Postupně se však vyšvihl až na rádce, komořího a prvního kráječe burgundského vévody Filipa Dobrého.¹⁰ Dochované účty svědčí o tom, že si pánovu vděčnost a tučné finanční odměny vysloužil krok za krokem, příkladným plněním důvěrných misí.¹¹ Formulace dokumentů výslovně zmiňují vévodův rozkaz držet náplň Bertrandonových služeb v naprosté tajnosti. Tak třeba v roce 1431 dostal náš šlechtic peníze „za vše, co skrytě vykonal podle vévodova příkazu v městě Bruselu“.¹² Koncem téhož roku obdržel Bertrandon de la Broquière od Filipa Dobrého finanční prostředky „aby se mohl obléknout a náležitě vybavit na jistou dalekou a tajnou cestu“.¹³ Jednalo se právě o krkolomnou špionážní anabázi, jež mu koncem života posloužila jako námět dobrodružného vyprávění. Bertrandon se tehdy stal na celý rok očima a ušima vévody Filipa ve Středomoří, misi však přizpůsobil i ryze osobním zájmům. Bez ohledu na nebezpečí se rozhodl vrátit z Jeruzaléma přes Damašek a Konstantinopol až na burgundský dvůr po souši, pozemskou cestou starých křižáků a kupeckých karavan, mnohdy krajinami, kam noha západního křesťana už hezky dlouho nevstoupila. Tak odvážný plán, vybočující podle jeho vlastních slov „z vyšlapaných stezek“, musel před většinou přátel a ochránců pečlivě tajit.¹⁴ Varovali ho totiž, že „i kdyby měl tisíc životů, všechny je ztratí dříve, než dospěje do cíle“.¹⁵ Zarputilý Bertrandon se však odradit nedal: „Podle mého názoru by měl odhodlaný a silný muž dokázat takovou námahu podstoupit a uspět, pokud ho nezradí zdraví a bude mít dost peněz. Úplně jistý si tím však nejsem. Prosim Boha, aby to nepovažoval za chvástání.“¹⁶ Náš zvěd cestoval hned v převleku za zbožného poutníka, hned pod extravagantní identitou prostáčka hledajícího v odlehlých končinách ztraceného sourozence, jenž se údajně mezi muslimy uchýlil jako „obchodník s kuními kožkami“.¹⁷ Sám pro sebe si vytkl jasný cíl: zjistit, co jsou zač osmanští Turci, kteří mají pověst krvelačných modloslužebníků a neporazitelných barbarů. Na burgundském dvoře se o nich sice hodně mluvilo, ale nikdo pořádně

9) Údaje o Bertrandonovi souhrnně *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Biographie. 2. Französische Reiseberichte*, ed. Werner PARAVICINI, Frankfurt a. M. – Bern 1999 (= Kieler Werkstücke, D 12), s. 80–88, č. 16. Bertrandon možná musel hledat štěstí u burgundského dvora proto, že byl mladším synem. Viz Nicole CHAREYRON, *Les Globe Trotters du Moyen Age*, Paris 2004, s. 111. Literární hodnoty jeho spisu zdůraznila Maria Silvia CAPPELLINI, *The Voyage d'Oultra Mer by Bertrandon de la Broquière (1432-1433). An Enlightened Journey in the World of the Levant 1*, Baltimore 1999, s. 66–68.

10) Ke jmenování prvním kráječem a finanční odměně za tuto dvorskou funkci viz Werner PARAVICINI, *Die Hofordnungen Herzog Philipps des Guten von Burgund II. Die verlorene Hofordnung von 1419/1421. Die Hofordnung von 1426/1427*, Francia 11, 1983, s. 257–301, zde s. 271, č. 124.

11) BERTRANDON, úvod k edici, s. XIII–XIV. K Bertrandonovu životu a literárnímu dílu heslo Bertrandon de la Broquière *Dictionnaire des lettres françaises, Le Moyen Age*, Paris 1992, s. 170–171.

12) BERTRANDON, s. XVI–XVII, pozn. 2. K Bertrandonově kariéře tajného agenta a vyzvědače podrobně M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 49–64.

13) BERTRANDON, úvod k edici, s. XVII, pozn. 1.

14) K mnohovýznamovému termínu „vyšlapané stezky“ viz Martin NEJEDLÝ, *Spisy středověkých cestovatelů jako podnět k „poutím mimo vyšlapané stezky“*, in: Guillebert de Lannoy. Cesty a poselstva, s. 101–130.

15) BERTRANDON, s. 107.

16) *Tamtěž*, s. 25. Toto rozhodnutí zcela změnilo ráz budoucího díla, protože Bertrandon opustil tradiční poutnické trasy. K tomu viz Alain-Julien SURDEL, *La terre sainte et l'Orient vus par les pèlerins du XVe siècle*, in: Images et signes de l'Orient dans l'Occident médiéval, Aix-en-Provence 1982 (= Senefiance 11), s. 323–339, zvl. s. 334.

17) K výstřednímu nápadu argumentovat bratrem-obchodníkem s kunami se hrdě přihlásil sám autor: BERTRANDON, s. 129. Viz také N. CHAREYRON, *Les Globe Trotters*, s. 111.

nevěděl, v čem vlastně spočívá jejich síla, jak žijí, v co věří, a jak by se nad nimi případně dalo zvítězit.¹⁸

Ani po šťastném návratu z této špionážní cesty roku 1433 nezmizely z účetního materiálu zmínky o „jistých tajných posláních“, jež burgundský vévoda osvědčenému Bertrandonovi svěřoval. Filip Dobrý byl se svým dvořanem natolik spokojen, že ho nyní pověřoval i velečestnými úkoly ostentativního a reprezentativního charakteru. Roku 1435 se tak Bertrandonu de la Broquière dostalo cti předat před zraky celého dvora francouzské královně blyštivý obraz ze zlata a drahokamů a jejímu novorozenému synkovi překrásnou zlatou trubku.¹⁹ Přísně utajené mise však přece jen v jeho kariéře převažovaly i nadále. Z let 1437 a 1438 se v účtech dochovaly peníze za služby vykonané „na příkaz vévody a o nichž pán nechce mít nikde jinde žádnou zmínku“, nebo „ohledně kterých žádá naprosté mlčení“.²⁰ Pro postižení ohlasu českých událostí ve vzdálenějších regionech Evropy stojí za zaznamenání, že burgundský vévoda pověřil Bertrandona „jistými tajnými úkoly“ také roku 1440 při hledání východiska ze vzpoury, jež zachvátila severní Francii. Přezdívalo se jí *Praguerie*.²¹ Mlžení obsahu tehdejší mise je stejně příznačné jako onen výsměšný název, v českém překladu zkusme třeba *pražáctví*, kterým bouři ocejovalo francouzské a burgundské dvorské prostředí. To totiž české husitství vnímalo pejorativně, jako nekontrolovatelný chaos, jímž na jedné straně opovrhovalo, ale kterého se zároveň i upřímně bálo.²² Bertrandon se znovu osvědčil jako agent mimořádně protřelý, odměny na sebe tudíž nedaly dlouho čekat: vysoké peněžní částky, bohatá nevěsta, velení hradu Rupelmonde a města Goudy s hodností vévodského hejtmána. Další a další „tajná posláni“ mu vévoda koneckonců svěřoval po celou první polovinu 40. let 15. století.²³ Nemuselo jít vždy o úkoly špionážního charakteru, někdy asi jen v zákulisí dojednával ošemetné záležitosti, konkrétní fakta se však už nikdy nedozvíme. Roku 1449 se o Bertrandonovi rozepsal dokonce i slavný kronikář Olivier de la Marche, a ten nemíval ve zvyku poctit celým odstavcem kdejakého kmána! Vykreslil ho jako rytíře moudrého, zkušeného a rozvážného, jenž neváhal zabránit zbytečnému krveprolití při turnajovém klání.²⁴ Bertrandon de la Broquière ani s ubíhajícími lety neztratil fyzickou kondici a umění zacházet se

18) Knihovna vévodů burgundských byla plná literatury různých žánrů pojednávající o křížáckých válkách a bojích s muslimy, prakticky v ní však chyběla díla informující o současnosti osmanské říše. Viz Georges DOUTREPONT, *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne*, Paris 1909, s. 238–248.

19) Gaston DU FRESNE DE BEAUCOURT, *Histoire de Charles VII*, t. III, Paris 1885, s. 96–97.

20) BERTRANDON, úvod k edici, s. XX.

21) *Tamtéž*, s. XXII, zde v pozn. 1 přepsán dokument, jímž Bertrandon stvrzuje převzetí peněz na svoji misi týkající se právě „pražské“ vzpoury. Nejnověji k revoltě zvané *Praguerie* v kontextu dějin 15. století Jean-Philippe GENET, *France, Angleterre, Pays-Bas: l'Etat Moderne* in: *Histoire du monde au XVe siècle*, eds. Patrick Boucheron – Julien Loiseau – Pierre Monnet, Paris 2009, s. 137.

22) Až do 17. století byl pojem *praguerie* ve frankofonním prostředí zcela běžně užíván pro zesměšnění nebo bagatelizování rozmanitých revolt. Viz Karel TITZ, *Ohlasy husitského válečnictví v Evropě (Příspěvky romanistovy)*, Praha 1922, s. 83–86, v kontextu francouzských pramenů Olivier MARIN, *Histoires pragoises. Les chroniqueurs français devant la révolution husite*, Francia 34/1, 2007, s. 39–63, hlavně s. 61.

23) „...par ordonnance de mondit seigneur devers monseigneur le Dauphin pour aulcunes matieres secretes“, BERTRANDON, úvod k edici, s. XXIV.

24) *Mémoires d'Olivier de La Marche*, t. II, eds. Henri BEAUNE – Jules D'ARBAUMONT, Paris 1883–1888, s. 134.

zbraní. Když ho totiž jednou přepadla horda gentských rebelů, probil se z obklíčení oštěpem zdobeným vévodskou korouhví.²⁵

V pokročilém věku, někdy kolem roku 1455, se náš zvěd pustil na základě stručných poznámek a osobních vzpomínek do sepisování zážitků z výpravy, kterou před čtvrtstoletím podnikl. Do vyprávění zapojil i vlastní fantazii, po vzoru velkého kronikáře stoleté války Jeana Froissarta totiž jako tvůrčí kovář „přetavil“ prapůvodní stručnou „knížku pro povzbuzení paměti“ do souvislého proudu dobrodružných příhod a subjektivních dojmů.²⁶ Pro hotové dílo zvolil název *Zámořská cesta* a roku 1457 ho daroval vévodovi Filipovi Dobrému.²⁷ Navštívené kraje popsal podrobně a všestranně, aby se jeho spis mohl stát výchovným nástrojem. Chtěl čtenáře upoutat sledem napínavých epizod a poté je celkovým vyzněním díla ovlivňovat a pobízet k přemýšlení.²⁸ *Zámořská cesta* poskytla v zájmu uměleckého účinku prostor i lyrickým evokacím přírody, pro něž vojenští zvědové středověku jinak smysl a cit opravdu neměli.²⁹ Vezměme si třeba obraz údolí řeky Jordánu, do kterého se burgundský rytíř zahleděl jednoho večera po nebezpečném výstupu na horu Tábor. Okouzleně sledoval stříbrnou stužku řeky kličkující mezi palmovými háji a políčky bavlny. Nemohl odtrhnout oči. Nakonec ho napadlo, že „*listy jsou sice zelené jako u vinné révy, ale nad tím se vznášejí bavlníkové chomáčky, takže některá místa vypadají, jako by tam napadl sníh*“.³⁰ Rovněž v dalších pasážích dělal vše pro to, aby zaměstnal čtenářovy smysly a zprostředkoval mu vůni vavřínů na rozpálených kopcích, nakyslou chuť omamných bobulí subtropického keře, barvami hýřící tržiště se štučky měňavého hedvábí nebo orientální nádheru sultánského dvora. Bez zjevné souvislosti s účelem své mise se začal věnovat pozorováním, jež lze označit za etnografická.³¹ Při putování syrským a tureckým venkovem ho zajímalo pečení chleba, tkaní koberců, pěstování rýže i lov divokých hus cvičenými sokoly, zkrátka skoro všechno. Nešlo o samozřejmost. Oficiální zástěrkou jeho cesty byla zpočátku zbožná pouť na svatá místa a *curiositas* se ještě koncem středověku pokládala za neslučitelnou s poutnickým ideálem. Svatý Augustin,

25) Tuto příhodu našťásti barvitě zaznamenal očité svědek, totiž Fillastre, v té době biskup z Tournai a rytíř Řádu zlatého rouna. Citace jeho svědectví BERTRANDON, úvod k edici, s. XXVII. K celé heroické epizodě viz též M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 58–59.

26) K osobité tvůrčí metodě, kterou od Froissarta přebrala řada autorů 15. století, nejnověji a interdisciplinárně sborník *Froissart dans sa forge*, ed. Odile BOMBARDE, Paris 2006.

27) BERTRANDON, úvod k edici, s. XXXIII. Důležité postřehy k proměnam smyslu ambivalentního a přitom často užívaného termínu „zámořská cesta“ ve středověké literatuře viz Alexandre WINKLER, *Le tropisme de Jérusalem dans la prose et la poésie (XIIe–XIVe siècles)*. *Essai sur la littérature des croisades*, Paris 2006, zvl. kapitola o vztahu křížových výprav a objevování světa, s. 372–382.

28) Viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 68. Naprostou originalitu Bertrandonova přístupu podtrhuje také A.-J. SURDEL, *La terre sainte*, s. 323–339.

29) Bertrandonovy literární ambice zdůraznila M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 67. *Zámořskou cestu* je třeba posuzovat zvláště v kontextu cestovní literatury francouzsky píšícího prostředí. Cenné metodologické podněty viz F. WOLFFZETTEL, *Le discours du voyageur*, s. 10–37, interdisciplinární formy přístupu razí svazek *Voyage, quête, pèlerinage dans la littérature et la civilisation médiévale*, Aix-en-Provence 1976 (= Senefiance 2).

30) BERTRANDON, s. 48. Viz k této nezvyklé senzibilitě Sylvie BAZIN-TACCHHELLA, *L'évocation du relief dans les récits de voyage du Moyen Age occidental*, in: *La montagne dans le texte médiéval. Entre mythe et réalité*, eds. Claude Thomasset – Danièle James-Raoul, Paris 2000, s. 145–166.

31) Odlišuje se tím výrazně od všech autorů, kteří se před ním ve francouzsky píšícím prostředí k Turkům vyjadřovali. Viz Marie-Thérèse DE MEDEIROS, *Hommes, terres et histoire des confins. Les marges méridionales et orientales de la Chrétienté dans les Chroniques de Froissart*, Paris 2003, s. 271–317.

Bernard z Clairvaux a Tomáš Akvinský varovali své současníky právě před nemístnou zvědavostí a všetečností, jež by duchovní hodnotu jejich poutě poskvřnila.³² Bertrandon de la Broquière se naopak bez uzardění přihlásil k té zvědavosti, jež se etymologicky pojila se slovem cura (péče, vědění) a kterou bral jako předpoklad každého poznávání.³³ Snad nejraději zkoušel v odlehlých končinách cizokrajná jídla: „... v jedné vsi nám nabídli smetanu z mléka buvolic, která je výborná a sladounká, říkají jí kaymak. Přecpal jsem se jí tak, že jsem málem prasknul.“³⁴ Bertrandon měl navíc neopakovatelný smysl pro humor, šprýmy si dělal i sám ze sebe. Tak ke dni 3. září roku 1432 poctivě zaznamenal, že velkoryse pomohl jakémusi muži v černém honit po poušti u Damašku splašeného velblouda. Zatím netušil, že jde o tajného emisara přinášejícího z Káhiry příkaz zkonfiskovat majetky všem Janovanům a Kataláncům žijícím v Sýrii. Burgundský zvěd lapením neposlušného zvířete nevědomky umožnil rozsáhlou perzekuci křesťanů, jež je k tomuto datu doložena mnoha hodnověrnými prameny. Majetky tehdy zabavili i janovskému obchodníku, u kterého Bertrandon de la Broquière právě nocoval. „Pokusil jsem se zachránit mu jmění tím, že jsem opil Maura, kterého k domu postavili na stráž. Tím se pořádně oslabila jeho pozornost, takže jsem mohl část zboží schovat.“ Samotného Bertrandona ovšem posléze zatkli právě na základě rozkazu, jenž byl jeho zásluhou doručen.³⁵ Když koncem života proměnil původní zápisky v osobní paměti s ambicí poučit i pobavit, svoji spornou roli v celé aféře nejen nesmlčel, ale přehrálí pikantních podrobností náležitě podtrhl.

Právě střídáním napínavých, dojemných a humorných příhod navlékal autor epizody jako pestrobarevné korálky na dlouhatánskou nit. Udržoval tím dramatické napětí, chystal pro čtenáře nejrůznější překvapení, dělil se s nimi o vlastní emoce.³⁶ Bertrandon to vnímal jako nejlepší formu, jak jim přiblížit procestované kraje a jejich obyvatele.³⁷ Spolu s díly Guilleberta de Lannoy a Václava Šaška z Bírčkova představuje *Zámořská cesta* podle výsledků interdisciplinárního bádání současné evropské medievistiky přechodný článek ve vývoji cestopisné literatury. Jmenovaní autoři totiž neviděli nesmiřitelný rozpor mezi vlastní vírou na straně

32) Viz Christian K. ZACHER, *Curiositas*, in: *Curiosity and Pilgrimage*, Baltimore – London 1976, s. 21, 34–35.

33) K tomuto novému pojetí zvědavosti u cestovatelů má pozoruhodné metodologické postřehy Véronique MAGRI, *Le discours sur l'autre. A travers quatre récits de voyage d'Orient*, Paris 1995, s. 16–17.

34) BERTRANDON, s. 130.

35) BERTRANDON, s. 54–55, 66. Názor o humorném vyznění celé příhody sdílím s N. CHAREYRON, *Les Globe Trotters*, s. 121. K obtížím dnešního badatele s určitostí identifikovat a především adekvátně pochopit humorné pasáže ve středověkém písmnictví viz Marie-Françoise NOTZ, „*Tel est pris qui croyait prendre*“ ou: *les auteurs médiévaux nous font-ils rire malgré eux?*, in: *Le rire au Moyen Age dans la littérature et dans les arts*, éds. Thérèse Bouché – Hélène Charpentier, Bordeaux 1990, s. 227–236, podobné otázky na základě textů české proveniencie klade Eduard PETRŮ, *O intencionálním a bezděčném humoru ve starší literatuře*, in: Eduard Petrů, *Vzdálené hlasy*, Olomouc 1996, s. 32–37.

36) *Zámořská cesta* je vítaným pramenem pro nový badatelský proud dnešní západoevropské a americké medievistiky, totiž pro dějiny emocí. Viz k tomu metodologický úvod Damian BOQUET – Piroška NAGY, *Pour une histoire des émotions. L'historien face aux questions contemporaines*, in: *Le sujet des émotions au Moyen Age*, dir. Damien Boquet – Piroška Nagy, Paris 2008, s. 5–51. K této tendenci v anglosaském světě viz Barbara H. ROSENWEIN, *Worrying about Emotions in History*, *American Historical Review* 107, 2002, s. 821–845.

37) Bertrandonův smysl pro vnímání civilizačních odlišností zdůraznila Nicole CHAREYRON, *Les Pèlerins de Jérusalem au Moyen Age. L'aventure du Saint Voyage d'après Journaux et Mémoires*, Paris 2000, s. 142.

jedné a respektováním odlišností na straně druhé. A nové dojmy a nečekaná setkání vnímali jako vítanou příležitost k rozšíření vlastních obzorů.³⁸

* * *

Ponořme se nyní do nitra Bertrandonova díla a demonstrovme si promyšlenost koncepce *Zámořské cesty* na spršce pouštních dobrodružství. Jak to bylo u našeho autora obvyklé, přivábil nejprve čtenářskou pozornost zdánlivou perličkou. Připravil si tím půdu k předání zásadnějšího poznatku. Co se tedy pod žhavým sluncem Gazy onoho roku 1432 tak památného přihodilo? Krátce po příplutí do Svaté země vyrazil burgundský zvěd s několika druhy směrem na jihozápad, k nekonečným dunám pouštního písku, o kterém zatím slyšel jen vyprávět. Evokace nezvyklé přírodní překážky měla jako obvykle zarámovat významnou epizodu.³⁹ První nástraha číhala už na samém prahu sypkého moře. „*Za úsvitu jsem jako první z nás všech zahlédl čtyřnohého tvora, který byl vysoký tak na velkou mužskou pěst a více než tři stopy dlouhý.*“⁴⁰ *Naši arabští průvodci se před ním bezhlavě rozprchli na všechny strany. To zvíře se ukrylo v uschlém křovisku, ale střídavě vstrkovalo hlavu a špičku ocasu.*“⁴¹ Křesťanští rytíři se nedali zastrašit, tasili meče a na nevídaného společníka zaútočili. Ještě vycítil nebezpečí a začal „*mňoukat víc než kočka, pronásledovaná psem*“. Odolal prvnímu úderu, protože měl záda „*pokrytá velikými šupinami, jaké mívají jeseteři*“. Podlehł teprve záseku čepele do šije. „*Převrátil se tak, že měl všechny čtyři končetiny ve vzduchu, a my jsme ho tedy mohli dorazit... ty nohy či tlapy vypadaly jako dětské ručky, kdežto hlavu měl jako velkánský zajíc. Arabští tlumočníci nám tvrdili, že jde o hrozně nebezpečnou bestii.*“⁴²

Bertrandon se rád chlubíval vlastní odvahou. Varaní prolog do čela důležité kapitoly zakomponoval hlavně proto, aby čtenář i její pokračování zhltnul jedním dechem. Potřeboval také ukojit přirozený hlad po nevídaných saharských příhodách. Chtě nechtě totiž musel přiznat, že „*víc už z té pouště neviděl*“. Vzápětí dostal úžeh a vysokánské horečky, odpadl tedy od skupinky šlechtických poutníků, mířících do kláštera svaté Kateřiny na Sinaji. Zároveň si ale nepřál, aby s ním alespoň jeden z burgundských druhů zůstal. Není vyloučené, že mu tehdy nemoc také po-

38) Výjimečný charakter Bertrandonova díla podtrhuje internacionální syntéza *Histoire du monde au XVe siècle*, Paris 2009, konkrétně příspěvek Dominique VALÉRIAN, *La Méditerranée. Rivalités nouvelles dans les marches de l'ancien Monde*, s. 75–90, zvláště s. 88.

39) Viz F. WOLFZETTEL, *Le discours du voyageur*, s. 61.

40) Jacques PAVIOT dospěl podrobným studiem zoologických příruček k závěru, že šlo o některý z poddruhů pouštních varanů (*Varanus scincus*, *Varanus griseus* nebo *Tupinambis arenarius*), kteří jsou dnes v Gaze vyhubeni, ale ve středověku se na ně dalo na okraji řídky obydlených oblastí celkem běžně narazit. Viz Bertrandon de la Broquière, *Le Voyage d'Orient. Espion en Turquie*, texte mis en français moderne par Hélène BASSO, introduction et notes Jacques PAVIOT, Toulouse 2010, s. 52, pozn. 53. Autorovi děkuji za svolení prostudovat jeho text ještě před nedávným vydáním tiskem a za sdělení, že dobové prameny v arabštině nazývají obávaného pouštního ještěra „*Ouaran el-ard*“.

41) BERTRANDON, s. 22. K roli zdánlivé odbočky viz Elodie BURLE, *D'errances en digressions. La digression dans quelques récits médiévaux de voyage et de pèlerinage*, in: *La digression dans la littérature et l'art du Moyen Age*, Aix-en-Provence 2005 (= *Senefiance* 51), s. 61–71. Pro koncepci Bertrandonova díla plně platí slova Louise Aragona: „*Jen peciválové se ve své smutné ustrnulosti bojí odboček*“, viz Louis ARAGON, *Le traité du style*, Paris 1980, s. 174.

42) BERTRANDON, s. 22. M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 186, hledá v této epizodě ohlas dobové rytířské literatury, zvláště tzv. *Druhého pokračování příběhů o Percevalovi*, kde hrdinu ohrožuje „*serpent crestu*“, tedy had s ostnatým hřbetem. Viz k tomu Francis DUBOST, *Aspects fantastiques de la littérature narrative médiévale (XIIe–XIIIe siècles)*, t. I, Paris 1991, s. 249. Přestože Bertrandon popsal reálného pouštního živočicha, čtenáře rytířských románů v sobě nezapřel. Viz konkrétně k bytostem zobrazovaným zároveň jako kočka, pes, ryba, ještěrka, zajíc a dítě Claude KAPPLER, *Monstres, démons et merveilles à la fin du Moyen Age*, Paris 1986, s. 105.

sloužila jako záminka k odpoutání od přátelského dohledu. Buď jak buď, konečně nastoupil osamocenou cestu za dobrodružstvím.⁴³ Čekalo ho nezapomenutelné setkání s místním obyvatelstvem. Osel ho totiž dovlekl naprosto vyčerpaného a na pokraji mdlob do tábora kočovníků uprostřed vyprahlé pustiny. Bertrandon mysllel, že nadešel jeho konec. Beduíni bezbranného křesťana určitě okradou a zavraždí! V mrákotách si ještě stačil uvědomit, že ho ukládají na pokrývky do stanu z hrubé vlny a zvířecích chlupů. „*Když viděli, jak strašně mi je špatně, asi pět z nich mne začalo léčit po místním způsobu. Masírovali mne a prohmatávali tak citlivě a tak dlouho, dokud jsem ze samé únavy neusnul. A vůbec nic mi neukradli ani mi neudělali nic zlého, ačkoli klidně mohli. Vždyť jsem vlastnil dva velbloudy naložené vínem a masem a přímo u sebe jsem měl nejmíň dvě stě dukátů.*“⁴⁴ A to měl být jen začátek zvědových překvapení a otřesů, ústících do snahy pochopit lidi jiné kultury a odlišného vyznání.

Neidealizujme. Zvědovo setkávání s muslimským obyvatelstvem samozřejmě nevyznělo vždy jen a jen přátelsky. Můžeme se ostatně divit? Bertrandon nebyl v 1. polovině 15. století zdaleka jediným, kdo neváhal spojit zbožnou pouť s „*dalekou tajnou cestou*“, tedy špionážním úkolem.⁴⁵ Jako nejcharakterističtější příklad může posloužit jeho bezprostřední předchůdce Guillebert de Lannoy. Ten při bloumání po památných svatyních křesťanstva a dalších pozoruhodných místech nejen nezanedbal vlastní zábavu a poučení, ale stihl i plánovat křížovou výpravu.⁴⁶ Možná že někteří křesťanští šlechtici se právě kvůli špionážním zájmům svých souvěrců dostali nezaslouženě do tísnivých situací. Jeden příklad za všechny: maršálek Boucicaut. Než se znemožnil jako zbrklý velitel francouzských oddílů rozprášených Turky u Nikopole, vydal se roku 1388 na dlouhou pouť po Svaté zemi.⁴⁷ Autor oslavné biografie tohoto aristokrata zaznamenal, že Boucicautova druha hraběte z Eu tehdy v Damašku uvrhli na sultánův rozkaz do žaláře. Žádný pramen výslovně nepřiznává, že by tato rytířská dvojice kula křížácké plány, ale prapodivný itinerář, vřelé přijetí francouzským králem po návratu a nevraživost místních nevyklučuje, že se jednalo o sondování terénu.⁴⁸ Právě Bertrandon zanechal o nedůvěře vůči západním křesťanům jedinečné svědectví. Na vlastní kůži poznal, jak si u Božího hrobu muslimští strážci každého poutníka pátravě měřili od hlavy až k patě. Zaznamenali jeho jméno, výšku i tělesnou korpulenci a popsali rysy obličeje až do těch nejdrobnějších jizev. Kopie seznamů se odesílaly rovnou

43) BERTRANDON, s. 21. Mimořádnost celé epizody v rámci *Zámořské cesty* vyzdvihuje A.-J. SURDEL, *La terre sainte*, zde s. 338, pozn. 58.

44) BERTRANDON, s. 23. Příhoda kontrastuje s tradičním obrazem beduínu ve středověké literatuře, jež je zobrazovala jako ušmudlané otrhance a potulné zloděje. Viz Aryeh GRABOIS, *Le pèlerin occidental en Terre sainte au Moyen Age*, Paris – Bruxelles 1998, s. 150. Teprve od poloviny 15. století se objevují nesmělé náběhy k pozitivnějšímu vnímání beduínu jakožto „dobrých divochů“. Viz Fernand BRAUDEL, *Grammaire des civilisations*, Paris 1993, s. 92.

45) F. WOLFZETTEL, *Le discours du voyageur*, s. 16. Autor vřadil Bertrandona do společenství dalších literárně činných šlechtických poutníků pozdního středověku jako byli Wilhelm von Boldensele (1334), Rudolph von Frameynsberg (1346), Hugo von Monfort (1390) a Philipp von Katzenellenbogen (1433).

46) Guillebert de Lannoy, *Cesty a poselstva*. Těsné sepětí poutnické cesty a špionážního úkolu v případě Guilleberta i Bertrandona podtrhuje zvláště Michel BALARD, *Les latins en Orient*, s. 368.

47) Elisabeth GAUCHER, *La biographie chevaleresque. Typologie d'un genre (XIIIe–XVe siècle)*, Paris 1994, s. 624–627.

48) *Le livre des Fais de bon messire Jehan le Meingre dit Boucicaut*, éd. Denis LALANDE, Paris – Genève 1985, s. 61–65. Autor, Bertrandonův současník, nazval celou kapitolu příznačně „*kerak se pan Boucicaut vydal na zámořskou cestu*“. Viz k tomu N. CHAREYRON, *Les Pèlerins de Jérusalem au Moyen Age*, s. 21.

do Káhiry, srdce tehdejší mamlúcké moci. Formálně šlo o zajištění bezpečnosti křesťanských poutníků, Bertrandon však vůbec nepochyboval o tom, že se tím bedlivě sledoval pohyb podezřelých cizinců.⁴⁹

Nedorozumění a konfliktů se během trmácivé zvědovy cesty vyskytlo samozřejmě víc než dost. Některé mají v jeho podání ráz takřka úsměvný. Arabští oslaři na něm například chtěli při dojednávání praktických podmínek samostatné pouti ke Svaté Kateřině nehorázně vydělat. Zatímco statný osel se dal normálně na tržišti koupit za pouhé dva dukáty, v karavanní oáze Bertrandonovi vnucovali krátkodobé pronajmutí uhyžkaného neduživce za celých pět dukátů! A náhradní řešení v podobě lacinějšího velblouda mu nevyhovovalo, protože „*při jízdě strašně nadhazuje*“.⁵⁰ Po výstupu na horu Tábor z něho průvodci zase začali mámit vyšší částku, než jaká byla původně dohodnuta. „*Povím vám, že kdybych měl u sebe v tu chvíli meč, tasil bych ho na ně, což by samozřejmě byla chyba. No ale ať si v takové situaci každý poradí, jak sám umí.*“⁵¹ Držet na uzdě vlastní prchlivost musel ostatně náš zvěd ještě mnohokrát. A to nejen v zájmu zdárného završení svěřené mise, ale i vlastního života. Před Damaškem kupříkladu Bertrandona včas varovali, že jako křesťan nesmí vjet do města na koni. Neochotně sesedl, ale konfliktu se stejně nevyhнул. „*Měl jsem na hlavě široký plstěný klobouk, jaký se v těchto krajích vůbec nenosí. U brány na mne najednou začalo civět deset nebo dvanáct Saracénů. Pak mi jeden z nich krátkou holí ten klobouk srazil z hlavy. Zatal jsem pěst a chtěl jsem mu jednu ubalit, ale to by bývalo špatně dopadlo, protože se jich kolem seskupilo asi čtyřicet.*“⁵² Bertrandon se tedy nedal vyprovokovat, i když nepatřil ke vzorům trpné pokory, jež měla být křesťanským poutníkům vlastní.

Přestože to působí nečekaně, kladné dojmy při poznávání obyvatelstva muslimských zemí převážily, alespoň v konečné redakci *Zámořské cesty*. Ta se jen hemží emotivními zážitky ze setkání nejrůznějšího druhu, při kterých Bertrandon mohl ukojit zvědavost, daleko přesahující vojenské cíle jeho prapůvodní mise. Hned v údolí Jordánu, tedy zatím v relativně „*vyšlapaných stezkách*“, se odmítl omezit na slídění kolem hradů a na popis strategických cest: „*Dovedli mne do jakéhosi domu, abych si trochu odpočinul a povečeřel. Vezl jsem si tenkrát slušnou zásobu vína a pečená kuřata. A protože jsem měl to víno, pán domu nabyt přesvědčení, že určitě budu slušný člověk. Jal se mne tedy hostit a choval se ke mně laskavě. Dal mi přinést misky plné medu a mléka. Mohl jsem u něho pozorovat, jak muži a ženy zpracovávají bavlnu. Nakonec mi daroval velikou větev obsypanou čerstvými datlemi. Na vlastní oči jsem je takto spatřil vůbec poprvé.*“⁵³

49) BERTRANDON, s. 16. Středověké romány vnímají termíny „poutník“ a „křižák“ takřka jako synonyma. Viz Francis DUBOST, *Du cygne au signe: aspects de la métamorphose dans le cycle de la croisade*, in: „Si a parlé par moult ruiste vertu“. Mélanges de littérature médiévale offerts à Jean Subenat, éd. Jean Dufournet, Paris 2000, s. 183–196, zvl. s. 184.

50) BERTRANDON, s. 20. A.-J. SURDEL, *La terre sainte*, s. 323–339, zvl. s. 338.

51) BERTRANDON, s. 49. Náš zvěd v této i dalších pasážích mimochodem razí poněkud odlišný význam slova „dobrodružství“, než jaký byl běžný u jeho současníků. Viz Micheline DE COMBARIEU DU GRÈS, *D'aventures en Aventure*, Aix-en-Provence 2000 (= Senefiance 44), zvl. s. 235–236.

52) BERTRANDON, s. 33. K hodnocení podobných epizod viz Marie-Christine GOMEZ-GÉRAUD, *Le Crépuscule du Grand Voyage*, vol. II, Thèse pour le Doctorat d'Etat préparée sous la direction de M. Le Professeur Daniel Ménager présentée devant l'Université de Paris-X Nanterre, septembre 1996, s. 502.

53) BERTRANDON, s. 48–49. K celkovému vyznění této epizody v rámci rodičího se cestopisného žánru viz Roland LE HUEEN, *Qu'est-ce qu'un récit de voyage?*, in: Les modèles du récit de voyage, édition de Marie-Christine Gomez-Géraud, Paris 1990 (= Littérales 7), s. 11–27.

Ještě živějšímu zvědovu zájmu než místní plodiny se ovšem začal těšit islám. Tedy náboženství v Bertrandonově prostředí obávané a nenáviděné. Náboženství nepochopitelné. A ve 30. letech 15. století i mezi vzdělanci západního křesťanstva takřka neznámé. Všeetčný špeh zkusil bez ohledu na nebezpečí proniknout do těch nejposvátnějších mešit. Vyzkoušel všechno možné. Hned strkal měďák strážci, aby ho nechal vklouznout do okovaných vrat svatyně alespoň za soumraku, hned se vydával za poutníka do Mekky. „*Snažil jsem se vypadat jako Saracén,*“ pochvaloval si.⁵⁴ Na rozdíl od většiny evropských současníků nevnímal mešity jako znesvěcení donedávna křesťanské půdy. A dokázal ocenit i jejich estetické kvality. „*Tahle mešita je opravdu moc hezká,*“ zaznamenal jednou uznale.⁵⁵ V Damašku mohl na vlastní oči vidět, jaké úctě se těšil u obyvatelstva všech vrstev korán. Nachomýtl se totiž k příjezdu poutnické karavany z Mekky, čítající tři tisícovky velbloudů. „*Všichni významní muži města vyběhli karavaně naproti, protože přivázela ten jejich Alkorán. Jde o zákony, které jim zanechal Mohamed. Řečený Alkorán vezli na velbloudovi, jehož hřbet pokrývala hedvábná tkanina. Další hedvábnou látkou vyšítou arabským písmem zahalili onen Alkorán. Před ním jeli čtyři hudebníci a spousta hráčů na bubny a bubínky, kteří tropili obrovský hluk. Velblouda s Alkoránem dál obklopovalo asi třicet mužů, třímajících kuše a taseň šavle. Někteří vezli dokonce malá děla a občas z nich stříleli ohlušující salvy.*“⁵⁶ Tak halasně divadlo jen zdvojnásobilo Bertrandonovu zvědavost. Uvědomil si, že ona posvátná kniha bude skutečným středobodem muslimské civilizace. Rozhodl se tedy vyslídit o onom Alkoránu a Mohamedovi co nejvíce. Neustále se pídil, kdo by ho mohl do tajů islámu zasvětit. „*S jistým Hayaldoulahem jsem cestoval řadu dní a nocí. A pořád jsem se ho důvěrně vyptával, jen tak mezi námi dvěma, kdo přesně byl ten Mohamed, a kde se nyní nalézá jeho tělo.*“⁵⁷ Sdílný muž, jehož jméno v nezkomolené podobě znělo nejspíš Abdallah, našemu špehovi na všechno ochotně odpověděl a nádavkem mu vykreslil v nejživějších barvách i slasti muslimského ráje. „*Až přijde den posledního soudu, Mohamed dovolí přístup do nebe všem lidem, které uzná za hodné. A budeme tam mít tolik žen, tolik mléka a tolik medu, kolik se nám zlíbí.*“⁵⁸

Nejvíce informací však Bertrandon vyloudil na kaplanovi benátského konzula, který mezi muslimy žil už dlouhá léta. „*Tahal jsem z něho rozumy a vyptával se, zda opravdu o Mohamedovi hodně ví. A on mi řekl, že ano, neboť si pročel celý ten jejich Alkorán. Tak jsem ho snažně poprosil, aby mi o něm úplně všechno sepsal, protože bych to rád dovezl panu vévodovi. Udělal to ochotně a já jsem pak ono dílo schraňoval při sobě celý zbytek cesty.*“⁵⁹ Náš zvěd skutečně knihu plnou jedinečných informací dopravil šťastně až do Burgundska. Nespokojil se však s pasivním

54) BERTRANDON, s. 51–52. K Bertrandonově snaze proniknout do mešit i pomocí úplatků viz N. CHAREYRON, *Les Globe Trotters*, s. 114, a M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 81.

55) BERTRANDON, s. 51.

56) *Tamtéž*, s. 55–56. Bertrandon se zcela oprostil od obvyklých orientálních „mirabilíí“. Viz A. WINKLER, *Le tropisme de Jérusalem*, s. 418–421.

57) BERTRANDON, s. 57. I v těchto konkrétních otázkách uplatnil náš zvěd přístup kontrastující s okázalým nezájmem většiny křesťanských současníků. Viz Pascal PÉRON, *Les Croisés en Orient. La représentation de l'espace dans le cycle de la croisade*, Paris 2008, zvl. kapitola příznačně nazvaná „Mohamed, mezi smetištěm, svatostánkem a zbožňováním idolů“, s. 478–499.

58) BERTRANDON, s. 57–58. Viz k tomuto aspektu zvědova spisu také J. PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne*, s. 73–77.

59) BERTRANDON, s. 58.

předáváním cizího vědění. Pozorně se díval a hodně přemýšlel. Zadumaně naslouchal výzvám muezínů, nesoucím se večerní krajinou z minaretů, z uctivé vzdálenosti sledoval Turky při rituální očiště, „jež má pro ně význam zpovědi“, a bedlivě si všímal všech gest při modlitbě.⁶⁰

Většinou se zdržel komentářů. Bertrandonova touha poznat náboženství „mohamedánských“ protivníků postupně přerostla až do poctivé snahy pochopit jejich víru. Díky ní *Zámořská cesta* skrývá ve svém lůně scény takřka dojemné. Stačí ji namátkou otevřít na některé z tureckých pasáží. Jednou při západu slunce náš zvěd odpočíval se skupinkou muslimů v háji staletých oliv. Náhle padli všichni jeho společníci na kolena. „A tehdy jsem mohl pozorovat jejich způsob modlitby a uctívání. Vůbec jim nevadilo, že na ně tak zírám. Na oplátku mi pak byli moc vděční, když si směli vyslechnout, jak já odříkávám páternoster. Přišlo jim to sice zvláštní, ale zajímavé.“⁶¹ Zhruba od této příhody začal tón *Zámořské cesty* kontrastovat s islamofobií soudobého burgundského dvora. Vždyť tam právě kolem roku 1450 sepsal vlivný a u vévody oblíbený biskup Jean Germain *Hádání křesťana se Saracénem*, kde štítivě zavrhl islámské náboženství jako „hnusné šílenství saracénské sekty“.⁶²

Ve stejné době, kdy vévoda Filip Dobrý, známý nadšením pro příští křížovou výpravu, vyslal Guilleberta de Lannoy a Bertrandona de la Broquière na výzvědy, objednal si vysloveně protiturecká literární díla. Stačí jmenovat rozvášněné romány *Krásná Helena z Konstantinopole* a *Trojice králových synů*.⁶³ Bertrandon měl už před odjezdem jako dvorský hodnostář možnost prolistovat spoustu vyprávění o hrdinech křížových výprav, kde se pohled na muslimy točil kolem dvou výrazných os. Jednou byla fascinace nevýslovnou nádherou a pohádkovým bohatstvím exotických krajů, druhá globálně zavrhovala islám jako modloslužebnou úchylku a jedovatou zvrácenost.⁶⁴ A právě toto černobílé vidění dokázal Bertrandon do značné míry překonat. Přes všechny literární ambice neměl sebemenší smysl pro tradiční orientální „merveilles“, v češtině řekněme podivuhodnosti, zázračnosti a divotvornosti. Dobové romány zasazené do Svaté země, severní Afriky a Byzance se jimi přitom jen hemžily, přebíral je ostatně jeden autor od druhého. Bertrandon však ochotně rezignoval na všechny ty magické hůlky, schopné vyčarovat paláce

60) *Tamtéž*, s. 73–74. Mnoho metodologicky cenných postřehů k obrazu Saracénů ve středověku obsahuje svazek *De l'étranger à l'étrange ou la conjoncture de la merveille*, Aix-en-Provence 1988 (= Senefiance 25), zvl. kap. „O podivuhodnosti Saracénů“, s. 329–330.

61) BERTRANDON, s. 96. Prvek jisté náboženské tolerance v této pasáži zdůraznila M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 196. Podle A.-J. SURDELA začalo od této chvíle muslimské náboženství burgundského šlechtice přímo fascinovat, viz *La terre sainte*, s. 333–334.

62) K rozsáhlé literární tvorbě Jeana Germaina viz *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Age*, Paris 1992, s. 781–782. Viz také Danièle QUÉRUEL, *Le „vaillant Turc et courtois Salhadin“*, in: *Images et signes de l'Orient dans l'Occident médiéval*, s. 299–311.

63) Tuto časovou souhru podtrhuje M. BALARD, *Les latins en Orient*, s. 286.

64) Například velice rozšířený *Román o Mahomedovi (Le Roman de Mahomet)* zobrazoval muslimského proroka jako výlupek všech nectností a symbol odpudivého nepřátelství. Viz Marie-Geneviève GROSSEL, *L'Orient en miroir inverse. Le Roman de Mahomet d'Alexandre du Pont*, in: *Monde oriental et Monde occidental dans la culture médiévale*, éd. Danielle Buschinger, Greifswald 1997, s. 73–86, dále viz Jean FLORI, *La Caricature de l'Islam dans l'Occident médiéval. Origine de quelques stéréotypes*, *Aevum* 66, 1992, s. 245–256, TÝŽ, *Oriens horribilis. Tares et défauts de l'Orient dans les sources relatives à la première croisade*, in: *Monde oriental et Monde occidental*, s. 45–56. Viz také Paul BANCOURT, *De l'image épique à la représentation historique du musulman dans „l'estire de la guerre sainte d'Ambroise“*, in: *Au carrefour des routes d'Europe: la chanson de geste*, t. I, Aix-en-Provence 1987 (= Senefiance 20), s. 223–258.

z křišťálu, na teskné labutě proměňující se v rytíře, na drahokamy sklízené v oraništi místo hrachu a na studánky v palmových oázách, z nichž prýští elixír věčného mládí.⁶⁵ Přesněji řečeno, nahradil tyto tradiční motivy jedinou, zato všudypřítomnou „podivuhodností“, spatřenou na vlastní oči. Tou byly projížděné kraje a jejich obyvatelstvo. Lidé pojatí jako individuality, jejichž zvyky a způsob myšlení ho hned za branami Jeruzaléma začaly zajímat víc než památná místa křesťanstva a legendami opředené kostelní ruiny.⁶⁶

Na rozdíl od drtivé většiny literárně činných současníků se Bertrandonovi naskytlá příležitost poznat život „Saracénů“ (jak z počátku všechny muslimy nazýval) z bezprostřední blízkosti. Poutnická karavana směřující z Damašku do Bursy ho totiž uchvátila natolik, že se k ní rozhodl připojit. Souhlasím s badateli, kteří vidí právě v tak odvážném kroku zásadní zlom v charakteru zvědovy cesty i jejího pozdějšího literárního ztvárnění. Křesťanská pouť de facto skončila. Bertrandon zůstal vévodským špehem, ale z vlastního rozhodnutí směřoval do krajin, které byly pro tradičně pojímanou kruciátu okrajové. Nastoupil tedy poznávací cestu osobnějšího rázu. Ta se také později stala srdcem jeho dobrodružných pamětí.⁶⁷ U autora s mimořádným smyslem pro evokaci přírodního rámce se předělem stal již popis bohatství damašských paláců a nádherných zahrad s přechetnými studnami a prameny.⁶⁸ Rozpor mezi vyprahlostí neplodné krajiny kolem Jaffy, již spatřil hned po svém příplutí do Svaté země, a bujné zeleně Damašku, prozářené pestrobarevnými lampionky šťavnatého ovoce a voňavých květů, vystupuje z řádek *Zámořské cesty* dodnes. Neodvažoval bych se zajít v interpretaci Bertrandonových obrazů tak daleko jako historici, kteří v nich hledají symbol vyšeptalosti, k níž prý byla napříště odkázána pouť do Svaté země, a dokonce vyjádření Bertrandonovy chuti hledat životodárnou mízu v neprobádaných končinách. Faktem však zůstává, že žádné město si zatím u našeho autora nevysloužilo takovou pozornost jako Damašek, dokonce ani Jeruzalém. A teprve u damašských hradeb začal neoriginálnější úsek Bertrandonovy anabáze, přičemž cestovatelův zrak byl upřen nikoli nostalgicky zpět ke Svaté zemi, ale s dychtivou zvědavostí dál na sever, k Burse a Adrianopoli. Jeho pohled se proměňoval a obohacoval úměrně s tím, jak se vzdaloval známým poutním místům.⁶⁹ Zvěděv zájem o hrady a opevnění, tak důležitý pro přípravu příští kruciáty, se nápadně otupil. Například

65) K zázračným motivům literatury pojednávající o křížových výpravách Francis DUBOST, *Du cygne au signe*, s. 183–196, dále viz Christine FERLAMPIN-ACHER, *Merveilles et topique merveilleuse dans les romans médiévaux*, Paris 2003, zvl. s. 15–17, Catherine GAULLIER-BOUGASSAS, *La tentation de l'Orient dans le roman médiéval. Sur l'imaginaire médiéval de l'Autre*, Paris 2003, s. 306–315. Viz též Christiane DELUZ, *Partir c'est mourir un peu. Voyage et déracinement dans la société médiévale*, in: *Voyages et voyageurs au Moyen Age*, Paris 1996, s. 291–303, Philippe MÉNARD, *La baguette magique au Moyen Age*, in: *Mélanges de Langue et de littérature médiévales offerts à Alice Planche*, t. II, éds. Maurice Accarie – Ambroise Queffelec, Nice 1984, s. 339–346.

66) Názor o Bertrandonovi jakožto autorovi, jenž se dokázal odpoutat od topoi tehdejšího písemnictví, viz zvláště A.-J. SURDEL, *La terre sainte*, s. 334.

67) Viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 95.

68) Jako spousta současníků neviděl Bertrandon nic půvabného ani na poušti, ani na moři. Obojí pociťoval jako podivné, nebezpečné a nepřátelské. Viz Christiane DELUZ, *Sentiment de la nature dans quelques récits de pèlerinage du XIVe siècle*, dans: *Etudes sur la sensibilité du Moyen Age*, Actes du 102e congrès national des Sociétés savantes, t. II, Limoges 1977, Paris 1979, s. 75.

69) Viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 113. V široké komparativní perspektivě Huguette LEGROS, *Décrire Jérusalem*, in: „Ce nous dist li escris... Che est la verite“. *Etudes de littérature médiévale offertes à André Moissan*, éd. Miren Lacassagne, Aix-en-Provence 2000, s. 153–166.

křížácké pevnosti v Malé Arménii, tedy na území, které držel křesťanský rod Lusignanů ještě roku 1375, neinspirovaly Bertranda jako zkušeného стратега k důkladnému popisu, nevyvolaly ani nostalgické vzdechy. Přšel je stručnými zmínkami typu: „Ukázali mi také tři nebo čtyři hrady, docela hezké, ale zničené, které kdysi drželi křesťané...“⁷⁰ Nevíme samozřejmě, zda podrobnější a vojensky využitelné údaje nesvědčil původním poznámkám, načrtnutým ještě během cesty. Ale do promyšlené kompozice *Zámořské cesty* nepovažoval za potřebné zařadit ani charakteristiku polohy křížáckých hradů, ani současného stavu zdíva. Snad vskutku rezignoval na představu, že je jednou půjde dobyt zpět.⁷¹

Buď jak buď, padesátidenní cesta v lůně turecké karavany Bertranda de la Broquière hluboce poznamenala. Vždyť také vyvinul mimořádné úsilí, aby se přidal (ne-li přímo vetřel) právě k halasnému poutnickému průvodu. Vůdce zbožné karavany, Hodja Barach, jehož jméno burgundský rytíř komolil na *Hoyarbarach*, se cítil cizincovou žádostí zaskočen. Bertrandon argumentující hledáním pokrevně spřízněného kožešníka se totiž na první pohled odlišoval od všech ostatních oděvem, barvou pleti i chováním. A zjevně neuměl ani jediný z jazyků, jež mohl na cestě upotřebit. Na přímou otázku, zda rozumí alespoň trochu „arabsky, turecky, hebrejsky nebo řecky“, musel zvěd chtít nechtít přiznat, že neovládá žádnou z těchto řečí. „Nato se mne Hoyarbarach udiveně zeptal, jak si to tedy vůbec představuji, a co hodlám dělat.“⁷² Bertrandon sáhl po nejsnadnějším řešení. Dal si jedním damašským Židem sestavit turecko-italský slovníček všech termínů, jež mohl potřebovat. Zasloužený úspěch sklídl už před Baalbekem, když na tržišti svoji příručku sebevědomě rozevřel a zkusil podle ní nakupovat. „Vyhledal jsem si, jak se řekne oves a sláma pro koně. Hned se kolem mne seskupilo deset nebo dvanáct Turků. Když si všimli mého seznamu, začali se hrozně smát. Vzbudil jsem v nich stejný úžas, jaký oni vyvolávají v nás. A od této chvíle se snažili naučit mne mluvit jejich řečí. Opakovali mi každé slovo několikrát a tak srozumitelným způsobem, dokud jsem si ho nezapamatoval.“⁷³

Díky ochotným učitelům dělal náš zvěd v jejich „libě znějícím jazyce“ rychlé pokroky, i když chyb se samozřejmě dopouštěl stále. Bez tlumočnicků se ve vypjatých situacích stejně nikdy neobešel. Právě díky jeho bezpočetným patáliím si uvědomíme, jak neocenitelnou službu prokázal Bertrandonův pán Filip Dobrý českému poselstvu Lva z Rožmitálu, když mu na jeho cesty napříč nejrůznějšími zeměmi poskytl herolda ovládajícího sedmnáct jazyků.⁷⁴ V případě vojenského špeha však oficiální heroldský doprovod nepřicházel v úvahu. Bertrandonovo neobratné vyjadřování, silný akcent a všudypřítomné přehmaty v gestech každodenního života

70) BERTRANDON, s. 88.

71) Mýtus o brzkém „osvobození“ Arménie, území spatěho se slavnými Lusignany a prvními křížáckými triumfy, byl ve dvorském prostředí 15. století propagován literárními díly a okázalými slavnostmi. Viz k tomu Martin NEJEDLÝ, *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*, Praha 2007, s. 293–299.

72) BERTRANDON, s. 59–60.

73) *Tamtéž*, s. 63–64. Viz také Robert H. SCHWOEBEL, *Western Spies in the Levant*, in: *History Today* XIII, 1963, s. 747–756, zde s. 750.

74) V dnes dochované latinské podobě textu *Commentarius brevis et iucundus itineris atque peregrinationis pietatis et religionis causa susceptae ab illustri et magnifico domino, domino Leone, libero barone de Rosmital et Blatna*, ed. Karel HRDINA, Praha 1951, s. 25–26, český překlad in: *Ve službách Jiříka krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírřkova*, ed. Rudolf URBÁNEK, Praha 1940, s. 53.

k němu přitom vábily nežádoucí pozornost. Většinou se ze šlamastiky dostal právě jen díky „saracénským“ přátelům, jež si během cesty mezi karavanními druhy získal. Pomohla mu otevřenost, veselá povaha a upřímný zájem o vše kolem.

Jazykové obtíže nepředstavovaly jediné úskalí. Náš zvěd si zpočátku vůbec neuvědomil, že v polopouštní krajině musí počítat s extrémním rozdílem mezi počasím ve dne a v noci. Když dal jednou v poledním vedru zmoženému koni vodu a seno, kroutili všichni nesouhlasně hlavami. „*Protentokrát mne ještě nechali, ať si dělám, jak rozumím.*“ Když ale chtěl totéž opakovat v šest hodin večer, prostě mu přátelským, ale rázným gestem pytel se senem zabavili. Podle jejich zkušeností, předávaných z generace na generaci, muselo krmení počkat na pozdější hodinu.⁷⁵ Přitom klidně mohli cizince nechat jeho osudu a škodolibě sledovat, jak se mu kůň svíjí ve smrtelných křečích. Pokud by poté opěšalého Burgundana opustili, měl by v pustině bez patřičných zásob a znalostí terénu pramalou šanci na přežití.

Bertrandon de la Broquière byl právem hrdý na umění získat si osobní přízeň lidí, a to od urozených vládců až po ušlápnuté podkoní. Jak cesta ubíhala, zlomil dokonce i počáteční nedůvěru karavanního vůdce, jinak vznešeného Turka z Bursy. „*Daroval jsem onomu Hoyarbarachovi hrnek zeleného zázvoru. Přijal ho, i když teprve po snažném naléhání. Později jsem se už mohl plně spolehnout na jeho věrnost a upřímnost. Musím bohužel přiznat, že většině křesťanů bych se tak důvěřovat neodvážil. On mne ale opravdu nikdy nezradil a ani slůvkem neurazil.*“⁷⁶ Ke sbratření došlo i mezi burgundským rytířem a řadovými jezdci karavany. Stalo se tak v Hamě, kterou autor mimochodem popsal se zájmem prostým všech strategických konotací.⁷⁷ K Bertrandonovi se najednou přitočila skupinka Turků, které znal zatím jen od vidění. Škemrali, zda by jim neopatřil víno, „*kterým se hodlali nalívat ve skrytu, protože jejich náboženství jim takové pití zakazuje.*“ Zvěd se dal přemluvit, protože pro křesťana byl nákup vytouženého moku snadný, k žíznivcům se však za odměnu připojil: „*Těch Turků bylo pět a já s nimi vyrazil jako šestý.*“ Uchýlili se do domu místního Řeka, kde na ně na skryté nádvorní pavlači čekala objemná nádržka z pálené hlíny, naplněná až po samý okraj třiceti litry vína. Kumpáni se sesedli kolem bohatého zdroje, nabírali si jeden po druhém a připíjeli si vzájemně na zdraví. Jako první kupodivu odpadl rytíř Bertrandon, který byl přitom na víno zvyklý už od panošských let. „*Bál jsem se, že když si dám ještě pár hltů, špatně to skončí. Podal jsem tedy kalíšek prázdný dál a se se-pjatýma rukama jsem vysvětlil, že už prostě nemůžu. Začali se tvářit nasupeně, protože jsem s nimi v pití nedokázal držet krok a jim se zdálo, že je tím urážím. Až jeden z nich, se kterým jsem se nejvíc přátelil a který mi říkal ‚kardays‘, tedy bratře, prohlásil, že aby si to ostatní nebrali zle, zkusí pít za dva. Vyprazdňoval pak kalíšek po kalíšku, vždycky za sebe i za mě, až do soumraku ... Zaznamenal jsem to jako poučení pro ty, kdo s nimi budou také popíjet, aby se nakonec alespoň udrželi na*

75) BERTRANDON, s. 70.

76) *Tamtéž*, s. 63. Viz také Mehmet IZZEDIN, *Deux voyageurs du XVe siècle en Turquie: Bertrandon de la Broquière et Pero Tafur*, Journal asiatique 239, 1951, s. 159–167.

77) Viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 169–170. Autorka s vědomím jistého anachronismu přirovnala Bertrandona k novodobým turistům.

nohou.“⁷⁸ Poněkud nečekaná rada pro budoucí poutníky a křižáky. Bertrandon ovšem na ovíněné zábavě s obávanými Turky nic hříšného, pobuřujícího, nebo dokonce zrádného neviděl. Nebral ji ani jako špehářskou přetvářku. Vždyť ti turečtí chlapíci jsou tak „veselí lidé a rádi zpívají“. Nakonec zvěd svorně pojedl s novými přáteli husu v omáčce z pórkové nati. Celá příhoda pochopitelně nevyústila do jednoho z krajních pólů, ke kterým se obvykle uchýlovali křesťanští autoři tváří v tvář zákazu pití vína u muslimů. *Zámořská cesta* jej totiž nehodnotila ani jako demonstraci kulturní nadřazenosti nad stepními barbary, kteří hasí žízeň nanejvýš kysaným mlékem, ani nesklouzla k zesměšnění hltavého opilství nevěřících, kontrastujícího s údajnou kultivovaností křesťanů, kteří prostě „umějí pít“.⁷⁹ Pro burgundského zvěda bylo víno zkrátka a dobře nápojem usnadňujícím komunikaci mezi lidmi. Navozovalo dobrou náladu a pomáhalo bořit kulturní přehrady. Turci podle něho pili alkohol také proto, že mu chtěli jako cizinci udělat radost a ukázat vlídnou tvář.

Bertrandon de la Broquière koneckonců přisoudil společnému jídlu a pití důležitou roli, čímž mimochodem vůbec nevybočoval ze zvyklostí křesťanských i muslimských společností 15. století. Sdíleným nápojem utužujícím vzájemné vztahy nemuselo být jen víno. Burgundský rytíř si s jistým dojetím zaznamenal, že mu Hoyarbarach teprve po dlouhých dnech vyčerpávajícího trmácení dovolil odpočinek ve společnosti příslušníků vlastní rodiny. Choti a dětem osobně domluvil, aby se cizince už nebály. Bylo to v horkém odpoledni u potoka na okraji dubového lesa před městem Kūthaya. Vznešený Turek nechal našeho rytíře „*napít ze své vlastní kožené čutory, kterou hasil žízeň při cestách v koňském sedle*“.⁸⁰ Bertrandon jaksi přirozeně zavrhl rozšířené přesvědčení své doby, že muslimové jsou mistry v míchání nejrůznějších jedů.⁸¹ Strach ze zákeřné otravy nedal najevo ani jedinkrát. A celé rodině karavanního vůdce se napříště cítil natolik blízký, že ho dojal pláč Hoyarbarachovy choti, které spěšně doručili zprávu o náhlém úmrtí otce. Vůbec poprvé tehdy odhalila tvář a zvěd mohl ocenit její půvab.⁸² Hlavně však zaznamenal že „*hrozně naříkala a truchlila, stejně jako to děláme my*“.⁸³ Burgundský rytíř

78) BERTRANDON, s. 79–80. O vztahu Turků k vínu jakožto zakázanému nápoji se zroupsali i další autoři pozdního středověku, zejména 15. stoletím uctívaný Jean Froissart. „*Turci mají vinice a sklízí krásné hrozny. Ale když udělají víno, nalijí ho do měchů a prodávají výhradně křesťanům. Oni sami ho totiž pít nesmějí, nebo leda tak, aby o tom nikdo nevěděl.*“ *Œuvres complètes de Froissart. Chroniques XV*, éd. Joseph KERVYN DE LETTENHOVE, Bruxelles 1867–1877, s. 246–247.

79) Zdůrazňování kulturní opozice mezi národy pijícími víno a mléko má hluboké kulturní kořeny. Viz François HARTOG, *Le miroir d'Hérodote*, Paris 1991, s. 182.

80) BERTRANDON, s. 127.

81) Viz k tomu Franck COLLARD, *Une arme venue d'ailleurs. Portrait de l'étranger en empoisonneur*, in: *L'étranger au Moyen Age. XXXe Congrès de la SHMES*, Paris 2000, s. 95–106.

82) Závoje muslimských žen upoutaly pozornost mnohých křesťanských cestovatelů středověku. Současníkům je vykreslovali s širokou škálou konotací: jako místní kuriozitu, jako projev hluboké kulturní odlišnosti, ale též jako vzrušující tajemství a příslib netušených rozkoší. Viz Alain BUISINE, *Voiles*, in: *L'Exotisme. Actes du colloque de Saint-Denis de la Réunion*, dir. Alain Buisine – Norbert Dodille – Claude Duchet, Paris 1988, s. 85.

83) BERTRANDON, s. 130. Autor se zcela oprostil od stereotypního zobrazování „Saracénů“ obou pohlaví jako osob na první pohled odpudivých, tmavých a pokřivených. Viz k tomu Sabine LEHMANN, *Le beau et le laid vus dans une perspective sociale*, in: *Le beau et le laid au Moyen Age, Aix-en-Provence 2000 (= Senefiance 43)*, s. 321–335. K vyjadřování emocí ve středověkém Orientu v pozoruhodné interdisciplinární perspektivě Anna CAIOZZO, *Percevoir l'altérité et le malheur d'autrui. Remarques sur l'expression des émotions dans les miniatures de l'Orient médiéval*, in: *Le sujet des émotions au Moyen Age*, s. 415–432.

si uvědomil, že radost a bolest patří k citům, jež jsou navzdory geografickým, náboženským a civilizačním propastem všem lidem společné.

Mohli bychom citovat další a další osobně laděné příhody, ve kterých se Bertrandon de la Broquière oprostil od tradičních epických motivů, evokujících muslimy jako stepní hordy lačné po hmotném bohatství a náchylné k bezcitným ukrutnostem.⁸⁴ Na základě osobních zkušeností si naopak přestal dělat sebe-menší iluze o východních křesťanech. Několikrát vyprávěl, jak ho místní spoluvěrci v Egyptě, Sýrii a Turecku podvedli nebo mu vyhrožovali udáním.⁸⁵ Stěžoval si na jejich ustrašenost, hrabivost a pokrytectví. V jedné z křesťanských svatyní poblíž Damašku se například zajímal o starobylý obraz Panny Marie, potící vonný olej, zachycovaný do jemného plátna. Malba se tam prý ocitla zázrakem, o němž náš rytíř utrousil: „*tak to si neumím vysvětlit*“. Tuto poznámku bych neváhal charakterizovat jako „bertrandonovskou“, vždyť což se zázrak rozumově vysvětluje? Nejslavnějšímu divu hojně navštěvované svatyně však zvěd přišel na kloub. „*Najednou se ke mně přitočila nějaká ženská a chtěla mi udělat znamení kříže na čele, na spáncích a na hrudi. Přitom jsem viděl, jak na to plátno ona sama lila olej stříbrnou lžící. Tak si myslím, že je to všechno podvod k lákání peněz, čímž nechci tvrdit, že Panna Marie není schopná vykonat velké věci.*“⁸⁶

Spřízněnou duši nenašel Bertrandon mezi východními křesťany ani jedinou. Jeho zkušenosti mu dovolovaly stále natrpklejší věty: „*Směřem ke Konstantinopoli je krásná a úrodná krajina. Žije tam víc Řeků než Turků a křesťany nenávidějí víc než samotní Turci.*“⁸⁷ Zřetelný kontrast mezi podobně lakonickými soudy a cituplným líčením zrodu individuálních přátelství k laskavým muslimům musel čtenářům *Zámořské cesty* vrtat hlavou už v 15. století.

Řekové žijící na pobřeží Malé Asie se k našemu zvědovi chovali s nasládlou úctou jen tak dlouho, dokud ho díky převleku považovali za Turka. Když se dozvěděli, že Bertrandon je křesťan, „*chtěli mne vydírat a vymámit ze mne víc, než jsem jim za převoz lodí dlužil. Kdybych se nechal, určitě by mne i zmlátili, protože v této době chovali k nám západním křesťanům nenávisť. Naštěstí jsem měl v pohotovosti svůj meč i toulec plný šípů, a tak se na mne nakonec neodvážili vztáhnout ruce. Píšu to proto abych varoval ty, kteří s nimi budou mít co do činění. Protože jak jsem ty Řeky poznal, musím prohlásit, že jsem našel mezi Turky víc přátel. Turkům také patří moje důvěra. Řekové nemají nás římské křesťany ani trochu v lásce. A také si myslím, že je k poslušnosti, kterou naši církev po mém návratu z cest přislíbili, dohnala spíš tíseň a chudoba. Římskou církev stejně rádi nemají.*“⁸⁸ Bertrandon zde narážel na koncil ve Ferrare a Florencii roku 1439, který za přítomnosti byzantského císaře a konstantinopolského patriarchy vyhlásil jednotu církve latinské a východní.

84) Široký komparativní přístup nabídla M.-Th. DE MEDEIROS, *Hommes, terres et histoire*, s. 314.

85) BERTRANDON, s. 104.

86) *Tamtéž*, s. 65–66. Mimo jiné na základě této pasáže neváhá M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 85, charakterizovat autora jako „*racionálního a moderního cestovatele*“, s. 85. Bertrandonův zdrženlivý přístup k některým zázrakům a poutním místům zdůraznil také A.-J. SURDEL, *La terre sainte*, zde s. 333.

87) BERTRANDON, s. 139.

88) BERTRANDON, s. 148–149. Viz k tomu též A.-J. SURDEL, *La terre sainte*, s. 323–339, Alain DUCCELLIER, *Byzantins et Turcs du XIIIe au XVe siècle: du monde partagé à l'empire reconstitué*, in: *Chrétiens et musulmans à la Renaissance*, eds. Bartolomé Benassar – Robert Sauzet, Paris 1998, s. 40.

Většina účastníků si od počátku uvědomovala, že jde jen o prázdné deklarace a o pompézní fasádu, špatně zakrývající nepřekonatelné rozpory.⁸⁹

Do skeptického a místy až ironického tónu, kterým Bertrandon častoval východní křesťany, skvěle zapadla figurka výřečného obchodníka Petra z Neapole. Ten tvrdil, že přichází od kněze Jana, tedy z mytické orientální křesťanské říše, v níž kladlo západní křesťanstvo už od 12. století naděje na otevření jakési „druhé fronty“ proti muslimům. Petr prý tuto říši dokonale zná, dokonce se tam oženil, a může tedy odpřisáhnout, že jejich pán je „dobrý katolík a poslouchá římskou církev“. Navíc disponuje křesťanskou armádou čtyř milionů mužů, „moudrých a ctnostných, ani černých, ani bílých, ale s pleť barvy lví srsti“.⁹⁰ Sdílný Petr se pochlubil i nevidaným živočištvem své druhé domoviny. Zvláštní důraz položil na jednorozce, divého muže s dvoubarevným ocasem a popudlivého hada v délce 275 metrů.⁹¹ Celé vyprávění se nejspíš inspirovalo některou z četných variant *Dopisu kněze Jana* nebo přímo v *Knize pozoruhodných dobrodružství* Marka Pola. Což samozřejmě neznamená, že přemoudrý Napolitánec sám kus Asie a Afriky neprocestoval. Na druhé straně bych nevyloučil, že si Bertrandon rázovitě človíčka prostě vymyslel nebo že vzpomínku na jakési setkání ve své tvůrčí dílně upravil tak, aby odpovídala záměru *Zámořské cesty*. Ve hře nebylo zase tak málo. Přebohaté království kněze Jana, který ovládá nilské prameny a disponuje netušenou vojenskou silou, patřivalo podle výstižného výroku Jacquese Le Goffa do „vysněné mapy“ středověkého Západu.⁹² Bertrandonův vyzvědačský předchůdce Guillebert de Lannoy o něm ještě psal neutrálně. Těžko tedy říci, zda v jeho existenci věřil, či nikoliv.⁹³ Autor *Zámořské cesty* však už v zásah Janových šiků nedoufal a celou mytickou říši literárními prostředky zdiskreditoval. Proto také poskytl líčení Petra z Neapole nezvyklý prostor, včetně podrobných citací obchodníkových zážitků z tajuplné sluje, kde pramení Nil. Kněz Jan ji prý nechal zahradit řetězem, aby zbytečně nepřicházel o zdatné muže, jež tam vábí lahodný dívčí zpěv. „Já sám jsem pronikl až k tomu řetězu, ale dál mne nepustili. Ten sladký zpěv jsem však přece jen zaslechl,“ liboval si Neapolitán, který se jinak živil prozaickým prodejem laciných zrcadélek naivním Afričanům.⁹⁴ Bertrandon jeho slova výslovně nehodnotil. Ale mezi řádky lze vyčíst, co si o užvatlané figurce a její vypečené vlasti myslel.

Pragmaticky strážlivý postoj zaujala *Zámořská cesta* i k politice soudobých křesťanských států vůči vzrůstající se osmanské říši. Vždyť v sobeckém partikulárním

89) V širokém kontextu a nejnověji *Histoire du monde au XVe siècle*, s. 181, 720–727, 734.

90) Stejně jako N. Chareyron vidím v barvitě figurce Petra z Neapole autorovu snahu vzbudit u čtenářů ohledně Janovy říše pochybnosti. Viz N. CHAREYRON, *Les Globe Trotters*, s. 139–140. Komplexně k tomuto mýtu a jeho vývoji Istvan BEJCSY, *La Lettre du Prêtre Jean, une utopie médiévale*, Paris 2001.

91) Takový je přepočít na naše míry u Galen R. KLINE, *The Voyage d'Outremer by Bertrandon de la Broquière*, New York – Bern – Frankfurt am Main – Paris 1988, s. 90. Na 250 metrů zaokrouhluje hadovu délku Jacques Paviot v předmluvě k nejnovější edici, převádějící text *Zámořské cesty* do moderní francouzštiny. Viz Bertrandon de la Broquière, *Le Voyage d'Orient. Espion en Turquie*, Toulouse 2010, s. 134, pozn. 281.

92) Jacques LE GOFF, *Za jiný středověk*, Praha 2005, s. 276; dále viz Vsevolod SLESSAREV, *Prester John*, Minneapolis 1952, s. 32.

93) *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*, ed. Charles POTVIN, Louvain 1878, s. 126, 130. V českém překladu Guillebert de Lannoy, *Cesty a poselstva*, s. 202–203. Ke srovnání přístupu obou autorů k mytické Janově říši viz M. NEJEDLÝ, *Na dobrodružných stezkách. Zvědové pozdního středověku IV*, s. 253–254.

94) BERTRANDON, s. 146.

zájmu už tolikrát podpořily tureckého sultána proti vlastním souvěrcům! V tomto směru Bertrandon nejvíc poučil Benedetto Folco (či Folchi) da Forli, vyslanec milánského vévody Francesca Sforzy. Ti dva se setkali v přístavu Péra a jeli pak hezký kus cesty společně. Protřelý „*pan Benedic*“ burgundskému špehovi prozradil, že osobně dopomohl Turkům k obsazení Soluně, protože jeho pán potřeboval poškodit konkurenční Benátky.⁹⁵

Právě po boku sdílného diplomata, který předtím už několikrát působil jako prostředník mezi Zikmundem Lucemburským a sultánem, se Bertrandonovi podařilo v Adrianopoli proklouznout až do samotného srdce osmanské moci. Dvůr Murada II., za jehož vlády zahájili Turci novou vlnu vojenských výbojů, se proslavil bohatstvím, ale také intrikami a podezíravostí vůči cizincům.⁹⁶ Nezapomínejme, že burgundský rytíř neměl od Filipa Dobrého žádné oficiální pověření, do sultánovy blízkosti by se mu tedy bez přímluvy milánského vyslance proniknout vůbec nepodařilo. Vážil si nabídnuté příležitosti, pozorně se díval kolem sebe a usilovně přemýšlel. Hodnosti, zastávané naším zvědem z milosti burgundského vévody, se projeví ve vytríbeném smyslu pro zaznamenání chodu Muradova dvora. Jako snad vůbec první Evropan pro něho užil termínu „*porta*“. Podstatu této instituce svým současníkům pečlivě vysvětlil, a to vhodnými příklady k chodu západokřesťanských vladařských dvorů.⁹⁷

Při popisu sultánské velkoleposti zašel Bertrandon často až do nejmenších detailů, jež pro případnou kruciátu neměly význam. Prostě se mu zdály čtenářsky přitažlivé a vycházely vstříc politické tendenci díla. Ta je přítomna i v pasážích, které při povrchním pohledu působí jako pouhopouhá efektní dekorace exotického obrazu. Naš autor například s chutí vylíčil, jak Murad II. poslal „*dceři Sinana Beye, pána Řecka*,“ svatební dar v podobě „*sedmdesáti cínových mís, na kterých bylo několik druhů zavařenin a kompotů. Za tím vším vezli osmnáct podřezaných beranů na obřích podnosech, přičemž všechny berany obarvili na bílo a červeno. Nakonec těm zvířatům vetkli stříbrné kroužky do uší a do čumáku.*“ Ovšem jako ještě mnohem nevidanější divadlo vylíčil, že nevěsta i dívky jejího doprovodu cválaly na koni obkročmo.⁹⁸ Zdánlivá perlička skrývala důmyslný výpad proti Janě z Arku. U burgundského dvořana nás to překvapovat nemusí. Sám koneckonců přiznal, že po středomořských přístavech šířil zvěst o Janině pokoření milovaným vévodou Filipem.⁹⁹ Právě Panna orleánská byla mezi Bertrandonovými křesťanskými současnicemi jako jezdkyňe nápadnou výjimkou, protože na koni neseseděla „na způsob amazonek“, tedy s nohama spuštěnými na jednu stranu, ale obkročmo

95) *Tamtéž*, s. 142. K obsazení Soluně roku 1430 nejnověji Julien LOISEAU, *De l'Asie centrale à l'Égypte: le siècle turc*, in: *Histoire du monde au XVe siècle*, s. 39. K milánskému vyslanci v Bertrandonově podání viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 250–261, k širšímu politickému kontextu viz Giacinto ROMANO, *Filippo Maria Visconti et i Turchi*, in: *Archivio storico lombardo*, ser. 2, vol. 17, 1891, s. 604–605.

96) Viz Nicolas VATIN – Gilles VEISTEIN, *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans*, Paris 2003, s. 96–97. V celkovém kontextu evropských dějin 15. století nejnověji *Histoire du monde au XVe siècle*, zvláště s. 33–50.

97) BERTRANDON, s. 188. Ohledně užívání osobitého termínu „*porta*“ či „*porte*“ viz Nicolas JAKOBS, *The Ottoman "Porte" in Middle English*, *Notes and Queries* 222, 1977, s. 306–307.

98) BERTRANDON, s. 198–199. Viz k tomu Monique CLOSSON, *La femme et le cheval du XIIe au XVIe siècles*, in: *Le cheval dans le monde médiéval*, Aix-en-Provence 1992 (= *Senefiance* 32), s. 61–89.

99) BERTRANDON, s. 165.

jako muži – nebo v nejlepším případě jako Turkyně.¹⁰⁰ A to z Bertrandonova proburgundského pohledu představovalo výraznější bizarnost než všichni okroužkovaní červenobílí skopci dohromady.¹⁰¹

Jádrem pasáže o Muradově dvoře se však přece jen stal vzkaz, jež milánský diplomat sultánovi tlumočil. Burgundského zvěda zajímal tím více, že se bezprostředně týkal Zikmunda Lucemburského. Francesco Sforza prosil svého sultánského „bratra“, aby Zikmundovi milostivě přenechal Uherské království, Valašsko, Bulharsko až k Sofii, království bosenské a albánské državy ve Slavonii. Murad II. zachoval uctivý tón, ale jeho odpověď vyslance Benedetta nepotěšila. Sultán by prý rád vyšel svému milánskému „příteli“ vstříc, ale tak dalekosáhlou prosbu „pokládá za nerozumnou“. Vévoda se musí spokojit s tím, že jen a jen kvůli němu už Turci mnohokrát odložili tažení do Uher, jinak by ho totiž klidně mohl podniknout! A vracet území, která si dobyl mečem, Murad rozhodně nemíní. „Všeobecně se přece ví, že kdykoli se on sám nebo některý z jeho předchůdců utkali s císařovými vojsky, vždy je porazili nebo zahnali na útek. Čekat na jinou odpověď by bylo zbytečné.“¹⁰² Rázné zamítnutí žádosti, jen lehce oslazené darem hedvábných šatů a měšcem zlaťáků, dovolilo burgundskému zvědovi udělat si první představu o oslabení Zikmundových pozic v pomezích oblastech. Začal se živě zajímat o průběh nedávných vojenských střetů. Milánský vyslanec proto Bertrandonovi podrobně vylíčil průběh bitvy u Golubac. „Osobně jsem se navíc setkal s dvěma janovskými střelci, kteří se té bitvy zúčastnili. Nechal jsem si od nich vyprávět, jak se císař a jeho vojsko přepravili před Dunaj;“ zdůraznil náš zvěd, aby doložil pečlivost osobního prozkoumání situace.¹⁰³

Dojmy z demonstrace sultánovy síly se v *Zámořské cestě* odrazily na rozporuplném popisu Konstantinopole. Bertrandonovi se líbily tamní kostely, nákladné ceremonie a doslova podlehl půvabu císařovny Marie, které se zkusil přiblížit na vzdálenost, již Byzantinci pokládali za krajně neslušnou. Ale ani lákadla všeho druhu, jež se skrývala za pustnouchými hradbami Konstantinopole, nezastřela bezvýchodnost situace kdysi tak mocného státu. „Vždyť ho nazývali Velikou Byzancí,“ povzdech si Bertrandon odevzdaně, protože mu bylo jasné, že hlavní město říše už je pouhým ostrůvkem obklopeným osmanskou mocí. Náš zvěd byl vůbec posledním francouzsky píšícím autorem, který Konstantinopol navštívil před jejím pádem. A definitivní verzi dobrodružných pamětí sepisoval až v době, kdy bylo opravdu po všem. Na vyznění této části *Zámořské cesty* je to jasně znát.

Bertrandon směřující Balkánem k Zikmundovým držávám zřejmě víc než kdy jindy přemýšlel o turecké vojenské síle. Při závěrečné redakci svého díla každopádně vřadil právě na začátek pasáže věnované dojům z Uher rozbor podmínek,

100) K obvyklému způsobu jízdy vznešených dam viz Martin NEJEDLÝ, *La représentation des pouvoirs et des hiérarchies dans les Chroniques de Jean Froissart*, Villeneuve d'Ascq 1999, s. 343–361, zde také odkazy na další literaturu a prameny.

101) K Panně orleánské a jejímu zajetí viz BERTRANDON, s. 165.

102) *Tamtéž*, s. 196. K Muradovi II. a jeho politice viz Nicolas VATIN, *L'ascension des Ottomans (1362–1451)*, in: *Histoire de l'empire ottoman*, Paris 1989, s. 67, 80. K Bertrandonovým názorům na možnost porazit Turky viz též R. H. SCHWOEBEL, *Western Spies in the Levant*.

103) BERTRANDON, s. 198. Význam, jaký autor přikládal bitvě u Golubac, zdůrazňuje M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 149–150.

za kterých by se Turci dali přece jen vojensky porazit.¹⁰⁴ Vítězství křesťanských šiků mu nemožné nepřipadlo, však to také doložil na základě osobního pozorování válečné výchovy, zbraní, zbroje, a způsobu života předpokládaného protivníka. Připojil i vlastní strategické úvahy zkušeného velitele. Vlastně tím činil zadost původnímu úkolu.¹⁰⁵ Neváhal například tvrdit, že bitvu u Golubac, o které mu vyprávělo tolik očitých svědků, mohl Zikmund Lucemburský klidně vyhrát. „*Doslechl jsem se, že když Turci naposledy porazili císaře Zikmunda, vyklidil panovník pole zbytečně. Vždyt měl vojsko pětadvaceti nebo dokonce třiceti tisíc Uhrů. Přitom pouhopouhých dvě stě lombardských a janovských střelců z kuše dokázalo zadržet Turky tak dlouho, dokud řečený císař neustoupil až ke své lodi kotvící na Dunaji.*“¹⁰⁶ Přes všechna konkrétní doporučení však *Zámořská cesta* nevyústila, a snad ani nemohla vyústit, do zapáleného hlásání příští křížové výpravy. Nejde jen o to, že Bertrandon se s některými Turky sblížil, i když osobní přátelství jistě roli sehrála. Náš zvěd se především začal na základě vlastních zkušeností střízlivě dívat na osmanskou říši. Tu v atmosféře paniky po bitvě u Nikopole většina současníků zobrazovala už od sklonku 14. století jako semeniště hrdlořežů, kteří snad k všeobecné úlevě odtáhnou kamsi do asijských stepí jako kdysi Tataři. Bertrandon vykreslil Turecko podstatně realističtěji jako silného soupeře, se kterým je nutné počítat. Nezpronevěřil se špehářskému poslání. Jen posunul jeho těžiště v prostoru, a byť se to zdá na první pohled paradoxní, tak i v čase. Ujasněme si tedy situaci. Vévoda Filip Dobrý vyslal Bertrandona na špehářskou cestu, aby mu pomohl realizovat dávný, ale stále živý sen: osvobodit Svatou zemi od nevěřících.¹⁰⁷ Zvěd se vrátil především jako znalec osmanské říše a Turků. Jeho *Zámořská cesta* samozřejmě nezašla tak daleko, aby nabádala k rezignaci na nostalgické sny o drtivém tažení, jež vyrve Jeruzalém z muslimských rukou jako kdysi první křížová výprava.¹⁰⁸ Těžko říci, zda Bertrandon ještě věřil v reálnou možnost útoku na Alexandrii nebo Akkon, odkud křížácké šiky nastoupí vítězný pochod až ke Kristovu hrobu. Aktuální problém viděl prostě jinde a snažil se to současníkům zaslepeným anachronickými představami vysvětlit. Hlavním protivníkem křesťanské Evropy už podle něho není upadající moc egyptských mamlúků, ovládajících z Káhiry Svatou zemi, ale severněji ležící a rychle se zvětšující osmanská říše. A tu Bertrandon nevnímal jako překážku na cestě k Jeruzalému, rozpoznal v ní rozpínavého souseda, před jehož silou nesmějí křesťanští vládci zavírat oči. Tlaku je třeba čelit. Náš zvěd doporučoval kombinaci citlivé diplomacie a promyšlené vojenské strategie. Zaslepenou démonizaci Turků jednoznačně odmítl. Posunu oproti původnímu úkolu vyšel vstříc nezvyklý charakter Bertrandonových pamětí. *Zámořská cesta* se neomezila na příručku pro budoucí křížáky a poutníky,

104) Podrobně k tomu Jaroslav SVÁTEK, *La vision de la croisade dans le récit de Bertrandon de la Broquière*, v tisku.

105) Strategického významu nabývaly u burgundských cestovatelů 15. století i zdánlivě nepodstatné detaily. Viz k tomu F. WOLFZETTEL, *Le discours du voyageur*, s. 52. Podobný rozpor je i u dalších autorů pracujících pro burgundský dvůr, viz např. *Itinéraire d'Anselme Adorno en Terre Sainte (1470-1471)*, éds. Jacques HEERS – Goergette de GROER, Paris 1978, s. 33.

106) BERTRANDON, s. 225.

107) K účelu Bertrandonovy cesty konkrétně Philippe SÉNAC, *L'Occident médiéval face à l'Islam. L'Image de l'Autre*, Paris 2000, s. 154.

108) Viz J. SVÁTEK, *La vision de la croisade*.

chtěla sloužit jako nástroj k pochopení „jiného“ a pro západní křesťanstvo vlastně i nového světa.¹⁰⁹

Balkánské pasáže spisu Bertrandon de la Broquière poskytují další svědectví o šíři autorových zájmů. Nezkoumal jen strážní hrady a stav cest, pozornost věnoval obchodní a řemeslnické aktivitě, osadám cizinců a spletité politické situaci. Pro dnešní badatele písíci o Balkánu v 15. století je tudíž *Zámořská cesta* nezastupitelným pramenem. Oceňují jeho podrobnost, vyváženost a šíři záběru, takže v Bertrandonovi dokonce vidí „*takřka moderního pozorovatele*“.¹¹⁰ Rovněž po vjezdu do Zikmundových Uher neomezil autor svá pozorování na opevnění nebo dvorský ceremoniál. V Szegedu užasl nad „*velikým trhem s jeřáby a dropy, které tam běžně jedí. Příprava a konzumace těch ptáků mi ale připadala tak nečistá, že jsem si je zošklivil. Najdete tam jen málo postelí a ty, které vám nabídnou, jsou špinavé. Spí se většinou na slámě a na jakýchsi kožených měšcích, dlouhých jako ležící muž a nafouklých vzduchem*“.¹¹¹ Burgundského rytíře uherský předchůdce nafukovací matrací zaujal, ale nenadchl. A protože Bertrandon byl Bertrandon, uchystal obyvatelům projížděných oblastí ještě větší překvapení než oni jemu. Již v 19. století podtrhl jinak strohý editor *Zámořské cesty* zarážející okolnost: náš zvěd se pyšnil tím, že i křesťanskými zeměmi střední Evropy projížděl v orientálním převleku.¹¹² Znovu tím dosvědčil osobitý smysl pro humor a sám sobě připravil nezapomenutelné zážitky.

Zatímco ve Středomoří vzhledem k barvě jeho pleti a celkovému vystupování oklamalo přestrojení „*za Saracéna*“ jen málokoho, v Uhrách a Rakousích na ně úspěšně nachytl pány i kmány. Bertrandon škodolibě kvitoval podbízivé uvítání, jehož se mu v Budíně dostalo od obávaného Mikuláše II. z Gary: „*Císařův místodržící mne přijal s velikými poctami, protože si myslel, že jsem Turek. Když se ale dozvěděl, že jsem křesťan, nápadně ochladl. Říkali mi, že se mu nedá důvěřovat, protože nikdy nedodrží dané slovo. A tak se to má obecně s většinou Uhrů. Mohu-li soudit podle vlastních zkušeností, určitě bych se na sliby Turka spolehl víc než na sliby Uhra*“.¹¹³

Přes zmíněné výhrady si Bertrandon v Budíně pozorně prohlédl krásný hrad, který Zikmund Lucemburský zatím nestačil dokončit. Teprve v sídle uherského krále začal zvěd cítit, že se přiblížil k oblastem, jež mu byly způsobem života a dokonce jazykově bližší. Potkal se tam totiž s jistým Davionem, obchodníkem z Arrasu, kterého Zikmund do Budína pozval spolu s francouzskými a henegavskými tkalci nástěnných koberců. „*V tomto městě je také hodně Židů, kteří mluví dobře francouzsky, protože jde o ty, kteří byli vyhnáni z francouzského království*“.¹¹⁴ V Pešti se zase seznámil s rodinami francouzských kameníků, které Zikmund

109) V tomto bodě souhlasím s M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 177.

110) Viz např. Nenand FEJIC, *Les Balkans aux yeux des voyageurs occidentaux au Moyen Age*, in: *Voyages et voyageurs au Moyen Age*, s. 281–289, zde s. 288–289.

111) BERTRANDON, s. 233. K podivuhodnosti těchto „nafukovacích podušek“ v Bertrandonově podání N. CHAREYRON, *Les Globe Trotters*, s. 155.

112) BERTRANDON, úvod k edici, s. LXXIII.

113) *Tamtéž*, s. 237–238. Ke zvědomu přijetí u Mikuláše z Gary viz J. PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, s. 78.

114) BERTRANDON, s. 235. Autor má na mysli vyhnání Židů z roku 1394, jež mělo uchránit francouzského krále Karla VI. od záchvatů šílenství. Blíže k tomu M. NEJEDLÝ, *Středověký mýtus o Meluzině a rodová pověst Lucemburků*, s. 72.

pověřil stavbou mohutné věže. Měla zahradit tok Dunaje řetězem, „*což se mi ale zdá obtížně proveditelné, protože ta řeka je hodně široká. Ta věž se nejspíš snaží napodobit Burgundskou věž stojící před hradem v L'Ecluse.*“¹¹⁵ Opevnění strategicky klíčového přístavu Sluys neboli L'Ecluse, kterému mimochodem v této době jménem burgundského vévody velel Bertrandonův vyzvědačský předchůdce Guillebert de Lannoy, zůstávalo patrně pro našeho autora nedostižným vzorem.

Rakouské země představovaly další civilizační etapu na cestě k centrálním oblastem západního křesťanstva. Ani po příjezdu do Vídně si však rozverný Bertrandon neodpustil potěšení vyvolat chvilku paniky mezi místními hospodskými a krčmáři. Když totiž na jejich vrata zabušil cizinec v pestrobarevném tureckém oděvu a halasně se domáhal noclehu, podlamovala se místním živnostníkům kolena.¹¹⁶ Domnělého Saracéna se nakonec odvážili ubytovat až ve velkém hostinci, kde byli na rázovité hosty z dalekých krajů zvyklí. Bertrandonovi od té chvíle nic nebránilo v přípravách na slyšení u Albrechta Habsburského. Bylo nad očekávání srdečné, snad díky tomu, že zvěděv pán Filip Dobrý se těšil u všech střeoevropských panovníků veliké vážnosti.¹¹⁷ „*Vévoda Albrecht pro mne poslal, abych jej přišel pozdravit. Prý by se mnou rád promluvil. Poprvé jsem ho spatřil ve chvíli, kdy vycházel po mši z kostela. Doprovázelo ho osm nebo deset ctihodných postarších rytířů. Poté, co jsem se mu řádně poklonil, vzal mne za ruku a nedovolil, abych s ním mluvil v pokleku. Zeptal se mne na všechny novinky, především na zdraví mého pána, vévody burgundského. Utvrdil jsem se v domnění, že k němu chová velkou náklonnost.*“ Bertrandonovi se do tohoto odstavce podařilo vměstnat vše podstatné. Podtrhl prestiž, jíž se jeho pán těšil v cizině, a zároveň zdůraznil fakt, že na rakouském vévodském dvoře platí všechna pravidla kurtoazního života, jež tak důvěrně znal. Tělo představovalo pro středověkého člověka jeden ze základních výrazových prostředků a dvorské prostředí 15. století jednotlivá gesta přísně kodifikovalo. Právě uctivé pokleknutí níže postaveného a následující přátelský stisk ruky spolu s laskavou pobídkou k povstání patřivalo do souboru očekávaných vstřícností, výrazů obličeje a přívětivých slov, jemuž se v Bertrandonově střední francouzštině říkalo „*faire bonne chère*“.¹¹⁸ Do češtiny se překládá obtížně, v zásadě však vyjadřovalo ochotu mocné osobnosti ukázat vlídnou tvář a před zraky všech dát příchozímu najevo radost ze setkání, náklonnost a úctu. Bertrandon de la Broquière tyto osobní pocty na věčnou paměť zaznamenal a na oplátku vykreslil Albrechta Rakouského v tom nejpříznivějším světle. Dlouhou charakteristiku pojal jako kontrast vůči mocichtivému, hrabivému a bezzásadovému Mikuláši z Gary.¹¹⁹ Je samozřejmě otázkou, zda jsou vychvalované vévodovy vlastnosti, zvláště přímota a bezelstnost, odrazem reálného Burgundanova dojmu z pobytu na vídeňském dvoře, nebo spíš úlitbou tradičnímu obrazu dokonalého vladaře. „*Tohoto vévodu si všichni chválili pro jeho čestnost, shovívavost a dobrotu.*

115) BERTRANDON, s. 235. Příklad měl zřejmě také zalichotit burgundskému vévodovi Filipu Dobrému. Viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 153–154.

116) BERTRANDON, s. 239.

117) *Tamtéž*, úvod k edici, s. LXXIV.

118) Mnohovýznamové spojení „*faire bonne chiere*“ patřivalo v aristokratické literatuře francouzsky píšících oblastí k mimořádně frekventovaným. Viz k tomu podrobně M. NEJEDLÝ, *La représentation des pouvoirs*, s. 204–208.

119) Viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 370.

Vynikal také odvahou a štedrostí. Pobývalo u něho zrovna mnoho českých šlechticů, které husité¹²⁰ vyhnali ze země, protože odmítli přestoupit na tu jejich víru. Právě v době, kdy mne vévoda hostil, přijel za ním vznešený český pán zvaný Půta spolu s dalšími šlechtici.¹²¹ Chtěli si s vévodou domluvit společný postup, protože ti husité prý chtěli vyrazit na pomoc polskému králi proti pruským rytířům. Řečení husité předložili rakouskému vévodovi nejrůznější návrhy, ale on jim odpověděl, že pokud se nepodřídí víře v Ježíše Krista, neuzavře s nimi ani mír, ani jakoukoli dohodu. V této době již vévoda dobyl celou Moravu a dvakrát husity porazil. Zjistil jsem také, že si získal spoustu příznivců neohrožeností a štedrostí.“¹²²

Přítomnost Půty z Častolovic na dvoře Albrechta Habsburského působí pravděpodobně. Vždyť patřil k předním šlechtickým straníkům Zikmunda Lucemburského, který mu právě v první polovině 30. let 15. století svěřil několik důležitých diplomatických misí. Půta se stal panovníkovým zástupcem na říšském sněmu v Norimberku, podílel se na vyjednání soudce chebského a na zajištění cesty husitského poselstva do Basileje. Od léta 1434 pak náležel k hlavním Zikmundovým vyjednávačům s vítěznou lipanskou koalicí, jeho návratu do království se však už nedožil.¹²³ Bertrandonovu zmínku o politicky motivovaném Půtově pobytu na vídeňském dvoře roku 1433 lze tedy zasadit jako střípek do mozaiky našich znalostí o mnohostranných aktivitách významného šlechtice husitské epochy.

Burgundský zvěd položil důraz na snahu potřit kacíře v českých zemích, již Albrecht Rakouský vyvíjel hlavně jako choť jediné Zikmundovy dcery Alžběty. Z podtextu vídeňských pasáží *Zámořské cesty* snadno vycítíme autorovo povědomí, že Albrecht vskutku za čas usedl na český trůn. Jak už víme, dal zvěd svým pamětem definitivní podobu teprve dlouho poté, co byl Albrecht dne 29. června roku 1438 korunován na českého krále.

Bertrandon si nesmírně vážil pocty, kterou mu poskytla vévodkyně Alžběta, „spanilá a líbezná paní, dcera a dědička císaře, uherského a českého krále a pána všech dalších území, jež k oněm královstvím patří. Teprve nedávno porodila hezkou dcerušku, zatím totiž žádné potomky neměla. Proto se všichni radovali a pořádali turnaje. Vévodkyně mne velmi mile přijala a také se mne zeptala, jak se daří mému pánovi a jeho manželce.“¹²⁴ Zvěd několikrát podtrhl mimořádnou pohlednost vévodského páru, protože fyzické vzezření podle všeobecného přesvědčení středověkých autorů odráželo i morální vlastnosti člověka.¹²⁵ Potěšený Bertrandon

120) Bertrandon užívá formu „Houltz“.

121) BERTRANDON, s. 241.

122) *Tamtéž*, s. 242. Zjednodušeně k obrazu protihusitské politiky v *Zámořské cestě* M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 277–278, kde autorka také rozvíjí diskutabilní paralely mezi hodnocením husitů a Byzantinců. K postoji Zikmunda Lucemburského vůči konfliktu mezi Polskem a řádem německých rytířů v této době viz W. BAUM, *Císař Zikmund*, s. 308–309.

123) Martin ŠANDERA, *Půta z Častolovic – integrující činitel česko(kladsko)-slezského pohraničí*, in: Korunní země v dějinách českého státu I. Integrovaní a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku, vyd. Lenka Bobková, Ústí nad Labem 2003, s. 275–292, k Půtově diplomatické aktivitě ve 30. letech zvláště s. 287. Dále viz Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 298–299. O úkolech, jež Půtovi svěřoval Zikmund, viz F. KAVKA, *Poslední Lucemburk*, s. 163–164, 181.

124) BERTRANDON, s. 242. K Bertrandonově přijetí na vídeňském dvoře viz také J. PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, s. 78.

125) K tomuto Bertrandonovu přístupu viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 231.

dostal pozvání na hostinu, při které ho Albrecht Habsburský posadil ke svému stolu. Náš rytíř skvěle ovládal pravidla dvorského ceremoniálu, a byl tudíž v sedmém nebi. Taková pocta se neprokazovala kdekomu! Přesto zaznamenal jednu zvláštnost: „*Pokrmý nám přinášeli postupně. Bylo tam veliké množství jídel, mýsy s masem a rybami, ale na stole byl vždy zároveň jen jeden chod.*“ Autor byl zvyklý, že se všechny chody předkládaly najednou.¹²⁶ A neušel mu ani další rozdíl oproti burgundské etiketě: „*Kdo seděl míse nejbližší, nabral si rukou jako první. Tento zvyk tam dodržují proto, aby se každý pokrm ochutnal dříve, než ho pozře vévoda.*“¹²⁷ Koho jiného by tato obezřetnost zaujala víc než právě Bertrandon, majícího u dvora Filipa Dobrého čestný úkol vybírat pro vévodu nejlepší kousky masa? Díky *Pamětem* Oliviera de la Marche víme, že na burgundském dvoře, kde se veškeré jídlo servírovalo zároveň, bylo právě povinností prvního kráječe předkládat pánovi pečlivě nařezané pečeně – a pro jistotu je i ochutnávat.¹²⁸ Bertrandon de la Broquière si na tak odpovědné roli zakládal. Jeho dvorská kariéra koneckonců částečně vysvětluje i nápadnou zálibu v nezvyklých poživatinách, jejich přípravě a podávání. Vše se nedá svést jen na jeho mlsný jazyk. Když popisoval turecké ubrusy, které dovolují uzavřít jídlo pomocí tkanic do jakéhosi vaku, nebo když se děлил o smíšené pocity z chuti vizího kaviáru a klobásek z vínové želatiny, dával také logický průchod profesionálnímu zájmu.¹²⁹

Důležitou součástí politiky špiček společnosti 15. století bylo umění správně obdarovat. I zde platilo železné pravidlo „každému podle jeho stavu“. Dceři Zikmunda Lucemburského je k Bertrandonově spokojenosti vštěpovali už od dětství. Dostal totiž „*pokrývku hlavy vyšívanou zlatou nití a hedvábím. Zdobil ji kroužek s velkým diamantem. Vévodkyně mne požádala, abych si ji nasadil, jak je v její zemi zvykem.*“¹³⁰ To však ještě stále nebyl vrchol laskavostí, jež ve Vídni opojenému Burgundanovi prokázali. Protože zvěd byl zasvěcen do úsilí vévodského páru usednout jednou na český královský trůn, odemkli mu zámky i k těm nejvzácnějším klenotům. „*Ukázali mi korunu Českého království s krásnými drahokamy. Mezi nimi se skví nejmohutnější rubín, jaký jsem kdy viděl. Připadal mi veliký jako zralá datle. Není ovšem úplně čistý, protože má prasklinky a v nich cosi načernalého.*“¹³¹ Bertrandon tedy upoutal vínově rudý kámen svatováclavské koruny, zasazený doprostřed přední lilie. Už ve středověku přitahoval zrak úctyhodnými rozměry a mimořádným vybarvením. Dodnes jsou ostatně patrné i zmíněné vlasové trhlinky uvnitř kamene,

126) Viz Marie-Geneviève GROSSEL, *La table comme pierre de touche de la courtoisie: à propos de quelques chastoiments, enseignemens et autres contenances de table*, in: *Banquets et manières de table au Moyen Age*, Aix-en-Provence 1996 (= *Senefiance* 38), s. 180–195.

127) K problému středověkého travičství viz Franck COLLARD, *Le crime de poison au Moyen Age*, Paris 2003.

128) *Mémoires d'Olivier de la Marche*, t. IV, Paris 1888, s. 46.

129) Občasné „pantagruelské“ pasáže a rozverně příhody mimochodem dobře zapadaly do uvolněné atmosféry skupinky literárních děl vzniklých pro dvůr Filipa Dobrého. Stačí si přečíst *Sto nových povídek* (*Cent nouvelles nouvelles*), sepsaných přesně v době vzniku *Zámořské cesty* a pravděpodobně s přímou vévodovou účastí. V 15. století nešokovaly, ale ještě kolem roku 1900 vyváděly z míry ctihodné akademiky sklonem k oslavě obhroublé požívачnosti, rozpustilého pijáctví a nevázané erotiky. Viz *Les Cent Nouvelles nouvelles*, ed. Franklin P. SEETSER, Genève 1966, k hodnocení *Les Cent Nouvelles nouvelles*, ed. Roger DUBUIS, Lyon 1991, s. 10.

130) BERTRANDON, s. 243.

131) *Tamtěž*, s. 244. Podle M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 279, souvisí zmínka o prasklinách v rubínu české svatováclavské koruny se snahou zalíbit se Filipovi Dobrému, jehož poklady měly mít pověst nedostižnosti.

vlastně drobné rourky, jež zbyly po shlucích rutilu.¹³² Právě vzhledem k vzácné možnosti spatřit z bezprostřední blízkosti svatováclavskou korunu se Bertrandon nemohl omezit jen na ryze estetické dojmy. Jasněji než kdykoli předtím si uvědomil, že vévodskému páru prozatím brání ve vytouženém vzestupu na český trůn radikální husité. Nebylo jistě náhodou, že našemu zvědovi ve Vídni předvedli i bojové vozy zvané „*waguesbonnes*“. Jejich účel mu nezůstal utajen: „*Vévoda je dal vyrobít k boji proti Čechům. Ani jeden z těch, co jsem tam viděl, nemohl pojmut víc než dvacet mužů. Ale tvrdili mi, že řečený pan vévoda nechal vyrobít ještě další vůz a na tom může bojovat až tři sta mužů. K jeho odtažení prý potřebují osmnácti koní.*“¹³³ Řečené „*waguesbonnes*“ či podle některých textů „*wagenbourges*“, tedy bojové vozy sloužící k případnému zapojení do vozové hradby, byly ve francouzsky píšícím prostředí Bertrandonovy epochy základním symbolem husitského vojenství.¹³⁴ Jejich prestiž jen zvyšovalo vědomí, že tak účinný obranný prostředek a příslušnou taktiku převzali dokonce i osmanští sultáni, triumfující na bojištích Evropy i Asie.¹³⁵

Bertrandon de la Broquière měl jako zkušený velitel a vojenský vyzvědač pro nevídané zbraně vytríbený smysl. Vždyť svému pánu přivázel meč ze speciálně tavené damascénské oceli, který se normálně vůbec nesměl křesťanům dostat do rukou. Autorovi *Zámořské cesty* se nicméně jeden podařilo získat a nádavkem vyslídil i celý výrobní postup. V Bejrútu se mu zase při oslnivé noční slavnosti zalíbil řecký oheň. Pro případné vojenské využití však potřeboval znát všechny technické detaily. „*Nechal jsem si zavolat muže, který střelbu prováděl, aby mne všemu naučil. On mi pošeptal, že má strach, protože kdyby se to prozradilo, skončil by špatně. Tak jsem mu strčil pod nos dukát. A ze samé lásky k němu byl ten člověk najednou ochoten naučit mne úplně všechno, co uměl. Dal mi také dřevěné formy a další nezbytné věci. Všechno jsem to dovezl až domů.*“¹³⁶ Sugestivní vyprávění o obřím protihusitském voze jen a jen popíchlo zájem vojenského experta Bertrandona o rozbouřené Čechy. U Zikmundova a Albrechtova dvora se o nich hodně mluvilo. Na cestě z Vídně našeho zvěda navíc doprovázel výřečný Reinprecht z Wallsee, který měl v té době plné ruce práce s ochranou rakouských hranic proti husitským nájezdům. Přes všechny starosti si našel čas, aby Bertrandona v Linci štědře pohostil a představil mu svoji choť. „*Jeho paní je velice půvabná a pochází z Čech. Prokázala mi značnou poctu, darovala mi totiž lehkého klusáka zvaného roncin a pokrývku hlavy zdobenou perlami a kroužkem s rubínem a diamantem. Poprosila mne, abych ji nosil podle zvyku její země.*“¹³⁷ Štědrou a sličnou chotí pána z Walsee nebyl nikdo jiný než Kateřina z Rožmberka, sestra Oldřicha II. z Rožmberka, v této době dalšího z významných šlechtických odpůrců husitství.¹³⁸ Je nepochybné, že vztah

132) K tomuto kameni, největšímu šperkařsky využitému rubínu na světě, pocházejícímu nejspíš z Horní Barmy, viz Jiří KOUŘIMSKÝ, *Nejzácnější kameny korunovačních klenotů*, in: České korunovační klenoty, Praha 1998, s. 62.

133) BERTRANDON, s. 244.

134) O bojových vozech a okovaných palcátech jako obávaném symbolu husitského vojenství psal zvláště Gilles le Bouvier, *Livre de la description des pays*, éd. Ernest-Théodore HAMY, Paris 1908, s. 116.

135) K převzetí husitské vozové hradby osmanskými Turky nejnověji J. LOISEAU, *D'Asie centrale à l'Égypte*, s. 49.

136) BERTRANDON, s. 39.

137) *Tamtéž*, s. 252.

138) Dochované úmluvy mezi hornorakouským hejtmanem Reinprechtem starším z Wallsee a Oldřichem z Rožmberka o sňatku Oldřichovy sestry s Reinprechtem ml. z Wallsee in *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I (1418–1437)*, ed. Blažena RYNEŠOVÁ, Praha 1929, s. 276–278, č. 383.

burgundského zvěda k české reformaci ovlivnili právě urození hostitelé, kteří ho častovali ve Vídni a v Linci.¹³⁹

Na ožehavost husitské otázky Bertrandon znovu narazil v Basileji, kam dospěl během jednání „svatého koncilu“. Přijal ho Zikmundův zástupce Vilém Bavorský a jeho choť Markéta, neteř vévody Filipa Dobrého. Náš rytíř tam dostal příležitost poznat velkého organizátora kruciát kardinála Caesariniho, shledal se i s významnými krajany: s biskupem z Châlону Jeanem Rolinem, Mistrem Jeanem Germainem a se svým špehářským předchůdcem Guillebertem de Lannoy, „kteří přijeli jako vyslanci burgundského vévody, mého pána“.¹⁴⁰ Jak si sám zapsal do paměti, hned v Basileji se s nimi podělil o nejzajímavější poznatky středomořského trmácení.

V závěru poslední redakce *Zámořské cesty* Bertrandon naznačil, že se mu sdílnost tentokrát nevyplatila. Zvláště o Jeanu Germainovi psal s hořkostí. Vlastně se mu nelze divit, protože utrmáceného zvěda u dvora tak trošku podfoukli.¹⁴¹ Pravda, dospěl bez úhony až k vytouženému cíli. Někdy mezi 11.–15. červencem roku 1433 poklekl před Filipem Dobrým, pro větší efekt stále v pitoreskním převleku. Jako dar mu předal věrného koně a skvostně svázaný výklad o muslimském náboženství.¹⁴² Zaslouženou chvilku slávy dodnes zachycuje nádherná iluminace, na níž šťastný zvěd klečí u vévodových nohou a podává mu objemnou knihu. Na hlavě má vysokánský čepec červené barvy, nejvýraznější prvek tureckého přestrojení.¹⁴³ Filip Dobrý sice Bertrandona štědře odměnil, jeho „duševní vlastnictví“ a plod nebezpečného trmácení však příliš nerespektoval. „*Můj pán předal spis k prozkoumání doktoru teologie Jeanu Germainovi. Od té doby už jsem tu knihu neviděl. Mistr Jean Germain se mezitím stal biskupem v Châlону a kancléřem Řádu zlatého rouna.*“¹⁴⁴ Příčinnivý psavec Germain v pamfletech hlásajících nezbytnost křížové výpravy tradičního ražení hojně čerpal právě z rukopisu, který autor *Zámořské cesty* dovezl až z Damašku. Nenávistné výpady horlivého preláta proti islámu jako amorfnímu a černočernému zdroji zla navíc u dvora přehlušily vyváženější obraz muslimů, ke kterému náš zvěd dospěl.¹⁴⁵

Když Bertrandon v polovině 15. století literárně přetavil stručné poznámky do souvislého díla rázu osobních pamětí, neváhal se o své zklamání podělit. Šlo vlastně o poslední odstavec celého spisu. Varoval čtenáře před naivní důvěřivostí, až do poslední řádky jim tedy nabízel zkušenosti nashromážděné v průběhu pohnutého

139) K obrazu husitů ve francouzských a burgundských pramenech viz Olivier MARIN, *Histoires pragoises*, s. 39–63. Mimo rámec Marinovy studie zůstalo pozoruhodné dílo burgundského hejtmana Régiera, sepsané přesně v letech, kdy Bertrandon uskutečnil svoji špionážní cestu. Régier, stejně jako většina jeho současníků, jde v nevráživosti vůči husitům dál než *Zámořská cesta* a otevřeně volá po protičeské kruciáte. Viz k tomu Martin NEJEDLÝ, „*Češi jsou takoví kacíři, že i Syřanů si vážím víc*“. *Knížka žalárních veršů Jeana Régiera (1432–1433) a její protihusitský osten*, v tisku.

140) BERTRANDON, s. 257–258. K účasti vévodových vyslanců na basilejském koncilu a postojům vůči husitům viz J. PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, s. 71. Dobové svědectví o stanovisku burgundských zástupců viz *Deník Petra Zateckého. Liber diurnus*, přel. František HEŘMANSKÝ, Praha 1953, s. 152–153.

141) Hořkosti závěrečných řádek díla si povšiml i editor K. Schefer. Viz BERTRANDON, úvod k edici, s. LXXIV.

142) K problému datace památného Bertrandonova slyšení podrobně J. PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, s. 78.

143) Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Fr. 9087, fol. 152v. K obecnějšímu významu scén tohoto typu viz Roger CHARTIER, *Patronage et dédicace*, in: *Culture écrite et société*, Paris 1996, s. 102.

144) Viz N. CHAREYRON, *Les Pèlerins de Jérusalem au Moyen Age*, s. 145.

145) Stopy snadno nabytých znalostí jsou patrné v několika dílech, viz J. PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, s. 120–121, 227–228, viz také M. BALARD, *Les latins en Orient*, s. 286.

života.¹⁴⁶ Následuje už jen sebemrškačské dušování, typické pro literáty pozdního středověku: „*jestli někdo jiný mohl vše sepsat lépe než já sám, prosím za prominutí*“. Závěrečnou doušku nahradil neosobní dovětek: „*Zde končí cesta Bertrandona de la Broquière, který zesnul v Lille ve Flandrech 9. dne měsíce května roku 1459.*“¹⁴⁷

* * *

Přemýšlení o cestě svérázného autora k postupnému chápání lidí odlišných kultur i sebe sama by však nemělo skončit konstatováním jeho neodvratného skonu ani jisté hořkosti, které dal průchod na sklonku života. Jistě, Bertrandon po sobě nezanechal jediného potomka. Manželka, již mu kdysi vybral burgundský vévoda, se hned po uplynutí nejkratší lhůty formálního truchlení znovu prodala.¹⁴⁸ Někteří badatelé kladou až přehnaný důraz na osobní frustrace stároucího zvěda. Možná že v nich lze hledat vysvětlení některých zvláštností *Zámořské cesty*, základ jejího poselství však tkví podle mého názoru jinde. V konečné verzi spisu inklinujícího k literárně promyšleným pamětem se zvěd pokusil vzbudit zájem čtenářů o nekonečnou rozmanitost navštívených zemí a tamních obyvatel, kteří jsou jako lidé všude jinde: dobří i zlí.¹⁴⁹ Snažil se „*iniciovat*“, „*upoutat*“ a „*vést*“ každého, kdo bude ochoten dohlédnout za humna nebo za obzor rodného hradu bez záklopek na očích. Jasně to formuloval už v prvních slovech prologu, jež se dají volně přeložit následovně: „*Chci uchvátit srdce vznešených mužů toužících poznat svět a posloužit jim jako průvodce...*“¹⁵⁰ Časový posun mezi vyzvědačskou misí a přetavením zážitků v dobrodružnou četbu znásobil chuť bořit zpuchřelé mýty a smést pod stůl nostalgickou veteš soudobých „orientálních“ románů.¹⁵¹ Bertrandon neskrýval, že se jen těžko a krok za krokem zbavoval vlastní „kulturní zátěže“. To je samozřejmě ve všech epochách snaha obtížná, částečně iluzorní, a tedy odsouzená k neúspěchu, ale snaha svědčící o tvůrčí odvaze a neklidném tázání. „*Nic není tak obtížné pro opravdového malíře jako namalovat růži. Nejdřív totiž musí zapomenout na všechny malované růže, které už kdy viděl*“, říkával Henri Matisse.¹⁵² Tento citát snad není samoučelný, protože právě u Bertrandona se relativní nezaujatost pohledu skloubila s uměleckým talentem a hledáním osobité formy psaní. Vezměme si Jeruzalém. Ten proti očekávání ztratil v *Zámořské cestě* roli magnetického pólu, jež mu jaksi přirozeně náležela v poutnických vyprávěních 14. a 15. století. Nebyl vnímán ani

146) Z metodologického hlediska k problematice silně osobního tónu některých děl středověké literatury Michel ZINK, *La subjectivité littéraire*, Paris 1985, s. 5–9.

147) BERTRANDON, s. 261.

148) Na nepříliš šťastný rodinný život Bertrandona de la Broquière klade důraz N. CHAREYRON, *Les Globe Trotters*, s. 163.

149) Viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 67. O podobně zaměřených cestopisech středověku Paul ZUMTHOR, *La Mesure du monde. Représentation de l'espace au Moyen Age*, Paris 1993, s. 297–298.

150) V originálním znění se již v prologu objevují slovesa „*induire*“ a „*attraire*“, klíčová pro pochopení celého díla. Viz BERTRANDON, s. 1. K významu předmluv středověkých cestopisů Michel ZINK, *Pourquoi raconter son voyage. Débuts et prologues*, in: *Images et Signes de l'Orient dans l'Occident*, s. 237–254 a Christiane MARCHELLO-NIZIA, *L'historien et son prologue: forme littéraire et stratégies discursives*, in: *La chronique et l'histoire au Moyen Age*, Paris 1984, s. 20.

151) Bertrandona pojímá jako záměrného destruktoru mýtů A.-J. SURDEL, *La terre sainte*, s. 334.

152) Viz Martine BACHERIRCH, *Oublier toutes les roses peintes*, *L'Ecrit du temps* 17, hiver 1988, s. 17.

jako objekt mystické touhy.¹⁵³ Středem pozornosti se stali Turci, jež autor zautoužil poznat a pochopit. Jak již bylo řečeno, burgundskému dvořanovi, který byl urozeným mužem své doby, nelze přisuzovat naivní pacifismus. Vždyť právě díky osobnímu pozorování rostoucí hrozbu osmanské říše pochopil. *Zámořská cesta* nicméně uvedla na scénu řadu muslimů dobré vůle. Nejsou v nesmiřitelném rozporu s Bertrandonovými radami, jak Turky vojensky porazit. Nicméně překvapují a místy přímo bijí do očí. Je však zjevné, že setkání s různými *Hoyarbarachy* a *Hayaoudoulahy* představovalo pro samotného zvěda největší a veskrze kladné odhalení celé cesty. A protože chtěl čtenářům své zážitky co nejplastičtěji zprostředkovat, soustředil právě k nim své tvůrčí úsilí. Dal si obzvlášť záležet na gradaci vyprávění, na nečekaných zvratech, na chvílích napětí, na humorných vložkách a na pikantních detailech. Stručnější a lineárnější pasáže popisující cestu střední Evropou už v novověkém a pravděpodobně ani středověkém čtenáři tak silný dojem nevyvolají.

Protože *Zámořská cesta* teprve čeká na kritický překlad do češtiny, věnujme závěrečnou část studie několika nejmýlnivějším epizodám. Bertrandon se kupříkladu dlouho zdráhal zajít s „*mohamedány*“ do jejich parní lázně. „*Neodvažoval jsem se do koupele úplně svléknout jako oni, protože jsem se bál, že si všimnou mých peněz.*“ Muslimští muži přitom cizinci bezmezně důvěřovali a sami mu svěřili své oděvy a cennosti. Vytrvale a přátelsky ho zvali ke společné očištění, až zvěd neodolal. Nakonec tedy mohl útulné prostředí tureckých lázní jako první evropský cestovatel popsat. „*Jsou krásné, světlé a čisté. Mají podobu veliké okrouhlé stavby, v jejíž kopuli je kulatý otvor, přivádějící dostatek světla. Nestojí tam žádná lůžka, ale kolem dokola obíhá kamenný stupeň na sezení, pokrytý jemnými rohožkami. Právě na ty si sednou, když si chtějí pročesat vousy. Přiznám se, že od chvíle našeho poklidného odpočinku v lázni jsem cítil k Turkům ještě hlubší přátelství a náklonnost než předtím. Jde totiž o lidi dobré vůle. Chovají se k sobě s ohleduplností a milosrdenstvím. Často jsem si při společném jídle všiml, že když zahlédli otrhaného chudáka, hned ho pozvali, aby si k nám přisedl a nasytil se. Tak tohle bychom my nikdy neudělali.*“¹⁵⁴ Podobná prohlášení беру jako nekonformní a svým způsobem odvážná. Rozhodně nemohla podpořit Bertrandonovu kariéru u dvora.¹⁵⁵ Autor *Zámořské cesty* samozřejmě nebyl jediným mužem 15. století, který v kontaktu s cizím prostředím slevil z původních černobílých postojů. Snad díky společnému motivu prvotní nedůvěry k nezvyklé kultuře koupelí může napadnout srovnání s českým panošem Jaroslavem.¹⁵⁶ Mladý utrakvistický šlechtic, který se v rámci diplomatické mise Jiřího z Poděbrad k francouzskému králi Ludvíku XI. setkal i s Bertrandonovým pánem Filipem Dobrým, byl zpočátku při spatření lázní v Německu a ve Francii

153) Viz Jean LARMAT, *Images de Jérusalem dans la littérature française médiévale*, in: *Le mythe de Jérusalem du Moyen Age à la Renaissance*, éd. Evelyne Berriot-Salvadore, Saint-Etienne 1995, s. 11–20. V komparativní perspektivě A.-J. SURDEL, *La terre sainte*, s. 323–339, zvl. s. 333.

154) BERTRANDON, s. 96–97.

155) Viz M. BALARD, *Les latins en Orient*, s. 286.

156) Konečná verze *Zámořské cesty* vznikla jen několik let před *Deníkem* panoše Jaroslava.

celý nesvůj.¹⁵⁷ Muži a ženy se tam koupali společně! V Praze doby Václava IV. to také bývalo běžné, ale prudérnímu kališnickému prostředí se zdála taková uvolněnost mravů pobuřující. Jaroslav však přes upřímnost vlastní utrakvistické víry nakonec svůdné ovoce ochutnal. Lázní v „hříšném“ katolickém prostředí se tedy nejen nezřekl, ale k příjemným zážitkům se s lehkou ironií přiznal. Připustil, že v St. Quentin „*ihned ten den myli sme se v lázni s pěknými etc., a někteří se z našich dali holiti, právě jako v Sodomě etc.*“¹⁵⁸ Každá komparace trochu kulhá, ale jak pochopil už Bertrandon, porozumění mezi lidmi odlišných kultur často začíná u zdánlivých maličkostí každodenního života.

Zámořská cesta přitom nikdy neulpěla na povrchu slastných zážitků z koupele nebo společného oběda. Důležitější místo v ní dostala například výměna názorů s kyperským křesťanem, kterého Bertrandon náhodou potkal při putování Tureckem. Mladý muž z lásky k muslimce konvertoval k islámu, hájil však názor, že by nikdo neměl být nucen ke změně víry násilím.¹⁵⁹ Zvěd se zaposlouchal do jeho spletitých osudů a zaznamenal i mladíkovo svědectví, že se v mešitách všichni vroucně modlí za ochranu proti neurvalým nájezdníkům typu Godefroye z Bouillonu, vůdce první křížové výpravy.¹⁶⁰ Není snad třeba dodávat, že na burgundském dvoře zůstával Godefroy, údajný vnuk Labutího rytíře, ctěným hrdinou nespočetných literárních děl.

Náš rytíř si ještě ve stáří živě vzpomínal na další podivuhodné setkání, jež mu náhoda přichystala v karavanserailu u města Kùthaya. Bertrandonovi záleželo na tom, aby si čtenáři vryli poučení z celé příhody do paměti, proto jí poskytl dobrodružný rámeček. Zatímco spokojeně spal, uloupil mu někdo ve stáji kupeckého útulku krásný řemen, kterým si přivazoval ke koňskému sedlu stočený koberec. Ráno zvěd krádež zjistil a z plných plic zaklel, čímž si nejen nepomohl, ale zbytečně na sebe upozornil. Jakýsi muž se ho výhrůžně zeptal, kdo vlastně je. Bertrandon mu naservíroval oblíbenou bajku o ztraceném kožešníkovi. Na podmračeném protějšku však nezanechala sebemenší dojem. „*Obvinil mne, že jsem zvědač, který je přijel špehovat. Chtěl okamžité vysvětlení, proč se neplavím po moři, a co jsem vůbec zač. To už jsem dostal opravdu strach.*“ Podezíravec nápadně zjihl teprve ve chvíli, kdy Bertrandon prohlásil, že přicestoval z Francie. „*Chtěl vědět, zda náhodou nepocházím z Guevres u Paříže.*“¹⁶¹ Bertrandon se ze samotného překvapení muže otázal, zda má vůbec tušení, kde leží zmíněná Paříž, a dostalo se mu nostalgického přitakání. Dotyčný Paříž kdysi dobře znal. Burgundský zvěd tedy

157) Viz Martin NEJEDLÝ, *Promouvoir une alliance anti-turque, éviter une croisade anti-hussite: un noble tchèque en mission diplomatique. Le témoignage de l'écuyer Jaroslav sur l'ambassade à Louis XI en 1464*, in: *La noblesse et la croisade à la fin du Moyen Age (France, Bourgogne, Bohême)*, eds. Martin Nejedlý – Jaroslav Svátek, Toulouse 2009, s. 163–184. Týž, *Traité de paix et ambassades de bonne volonté de Georges, le „roi hussite“*, in: *De la Bohême jusqu'à Compostelle. Aux sources de l'idée d'union européenne*, Biarritz 2008, s. 11–72. Viz také předmluva k edici francouzského překladu *Deníku* panaře Jaroslava, *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Historire de France*, 2010, v tisku.

158) *Ve službách Jiríka krále*, s. 10.

159) K problému konverze z lásky ve středověku v komparativní a antropologické perspektivě viz Danièle QUÉRUEL, *Aimer et être aimé: le chemin de la conversion dans quelques textes du XIVe et du XVe siècle*, Aix-en-Provence 2000, s. 203–218.

160) BERTRANDON, s. 119. Viz A. WINKLER, *Le tropisme de Jérusalem*, s. 455–465. Ohledně přesvědčení, že by se Turkm měl ponechat muslimská víra, viz N. CHAREYRON, *Les Globe Trotters*, s. 133.

161) Myslí se městečko Gesvres u Meaux, ve středověku i dnes celkem bezvýznamné. Právě odtud však nejspíš pocházel zajatec od Nikopole, se kterým se autor *Zámořské cesty* v Turecku seznámil.

dospěl k závěru, že půjde „o jednoho z mladíků zajatých v bitvě v Uhrách, kde padl do zajetí i vévoda Jan.“ Pokud jej instinkt nezmátl, setkal se právě s francouzským panošem, jenž padl Turkům do rukou v bitvě u Nikopole.¹⁶² V den řeže se jednalo o jinocha roztřeseného hrůzou z utrpení, která mu muslimští ukrutníci připraví, ale uběhlo pětatřicet let a on se zcela szil s místním prostředím. Bertrandonovo setkání s tímto mužem takřka románového osudu vyústilo do přátelské souhry: „Doporučil mi, abych si došel pro koně a svěřil ho pod jeho ochranu, protože všude kolem jsou albánští otroci, kteří mají nekalé úmysly a mohli by mi ukrást i zbytek výstroje. Pak mi poradil, jak si udělat zásoby pro sebe i pro koně na pět dní a najíst se masa ráno i večer ... nakonec se tedy ke mně zachoval s nesmírnou laskavostí, ve všem mi pomohl a opravdu mne do budoucna povzbudil.“¹⁶³

Z masy mocných osobností a drobných figurek, s nimiž se cesta našeho zvěda zkřížila, vyčnívá ovšem snědý mladík, který Bertrandon sledoval už od Damašku. Okamžitě při výjezdu karavany z městských bran zaznamenal, že podivný cizinec se s nikým nedomluví, neví nic o místních zvyklostech, o drsnosti klimatu – a koneckonců že si na bazaru pořídil ozdobný bubínek, „jaký tu má každý jezdec“, ale zapomněl si koupit stan. Nabídl se tedy zmatenému Burgundanovi jako nezištný učitel a ochránce. Bertrandon de la Broquière mu začal říkat „můj mameluk“. Oslovení mělo jednoznačně přátelskou konotaci, bez zrnka přezírání. Díky iniciacnímu úsilí nového druha přestal být náš zvěd pouhým pozorovatelem, stal se též aktérem. „A můj mameluk mne tedy začal učit. Ukázal mi, jak nocovat na holé zemi, jak pít vodu bez vína a jak si sednout na podlahu se zkříženými nohama, což pro mne bylo ze začátku vůbec nejobtížnější.“¹⁶⁴ Vstřícný mládenec Bertrandonovi pomohl dokoupit nezbytné součásti výstroje. Na seznam připojil oděv z nepromokavé plsti, čutoru na pití, široké turecké lžice, sadu kožených řemenů, křesadlo, kámen na broušení, hřeben s pouzdrém, veliký ubrus, náprstky pro střelbu lukem a toulec na šípy.¹⁶⁵ Zvěd naložil zásoby na velblouda, který se loudal až na samém konci dlouhé karavany. Trmácivá cesta mu posléze poskytla nejednu příležitost praktickým radám nezištného přítele blahorečit. Bertrandon si ostatně nechal od „svého mameluka“ rovněž ukázat, jak si neproříznout ukazovák tětivou při střelbě z luku, jak přežít ve zrádných horách, jak prostřít ubrus na poušti a jak si osedlat arabského koně s krátkými třmeny.¹⁶⁶ Těm mimochodem náš rytíř díky

162) Bertrandonova teorie zní pravděpodobně, už s ohledem na osud dalších rukojmí, jež na rozdíl od nejbohatších aristokratů nemohli počítat se zaplacením výkupného. Viz Jean RICHARD, *Les prisonniers de Nicopolis*, in: *Nicopolis, 1396–1996*, s. 75–83. Nejslavnějším je dodnes osud Johanna Schiltbergera. Viz *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Biographie. 1. Deutsche Reiseberichte*, ed. Christian HALM (= Kieler Werkstücke, D 5), Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1994, s. 55–62.

163) BERTRANDON, s. 128–129. Význam této podivuhodné epizody vyzdvihuje také R. H. SCHWOEBEL, *Western Spies in the Levant*, s. 751. Viz také Jaroslav SVÁTEK, *La vision de la croisade*.

164) BERTRANDON, s. 70–71. Zcela výjimečný charakter zmíněného přátelství se odrazil i v celkové struktuře vyprávění, jež plynule přechází od individualistického „já“ k soustavnému „my“, viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 100–101.

165) BERTRANDON, s. 77. Viz také Aly MAZAHÉRI, *La vie quotidienne des musulmans au Moyen Age*, Paris 1951, s. 195–204. Právě v oblastech každodenního života se Bertrandonovi nedostávalo adekvátních slov ve střední francouzštině a často se uchýloval k termínům místním, jež čtenářům trpělivě vysvětloval. Viz k tomu Christine MONTALBETTI, *Le Voyage, le monde et la bibliothèque*, Paris 1997, s. 166.

166) Náš autor se svou usilovnou snahou přizpůsobit „saracénským“ koním odklonil od tradice zobrazování kulturní propasti mezi křesťany a „Saracény“, viz Gérard GOUIRAN, *Entre Sarrasins et Chrétiens, ou le cheval décapité*, in: *Le cheval dans le monde médiéval*, Aix-en-Provence 1992 (= Senefiance 32), s. 239–255.

trpělivému učiteli přivykl natolik, že mu nakonec přišly praktičtější než ty burgundské. Chudý „*mameluk*“ se s ním bratrsky dělil o skrovné jídlo a o pokrývky při noclehu pod širým nebem. Kdykoli vzbudilo Bertrandonovo chování nevitnou pozornost, představoval ho jako venkovského Čerkesa, který má zatím mezey v turečtině a arabštině.

Náš autor prozíravému mladíkovi především několikrát vděčil za spásu holého života. Věrný přítel ho například zachránil před utonutím v rozvodněné řece Orontes. „*Ačkoli vůbec nesprchlo, najednou se její tok rozvodnil. Nebýt mého mameluka, byl bych se býval utopil. Při napájení koně jsem totiž neopatrně sestoupil až do úzkého řečiště s vysokými břehy, kde mne málem strhl nečekaný proud.*“¹⁶⁷ Jindy zase Bertrandona zaskočil krutý mráz. Instinkt opatrného vojáka mu velel myslet především na koně, protože pěšky se v nastoupené cestě pokračovat opravdu nedalo. Rozhodl se tedy pokrýt oři hřbet vlastním plstěným kabátem. Při nocování v ledové horské kotlině ovšem sám promrzl až na kost a hrozně nastydl. „*Dostal jsem z toho hanlivou nemoc, která mi mohla strašně ublížit.*“¹⁶⁸ A bez mého mameluka by to bylo ještě mnohem nebezpečnější, protože on mi znovu pomohl a celého zesláblého mne z těch mrazivých končin vyvedl pryč, nejrychleji, jak to vůbec šlo.“¹⁶⁹ Hory představovaly pro každého středověkého cestovatele nepříjemnou překážku, pro Bertrandona však měly průsmyky pohoří Taurus skoro symbolický význam. Po jejich překročení definitivně pronikl na území, kam zatím zabloudilo jen málo křesťanských poutníků a obchodníků. Konečně se opravdu ocitl „*mimo vyslané stezky*“. Neznámé končiny se mu staly zdrojem tvůrčích podnětů, ale také zatím netušených nebezpečí.

Jednou za soumraku se k naší dvojici přikradli pocestní s těkavým pohledem. „*Těm Turkům se zdálo, že jsem nějak moc pěkně oblečený a že mám dobrého koně, krásný meč a drahý toulec na šípy. Navrhli tedy mému mamelukovi, že mne zabijí a rozdělí se. Prý jsem stejně jenom křesťan, a tudíž by tu měla moje cesta skončit. Na to jim můj mameluk odvětil, že by spáchali strašnou špatnost a těžký hřích, protože jsem s nimi pojedl chléb a sůl. A že Bůh stvořil křesťany stejně jako Saracény.*“¹⁷⁰ Musel vyvinout značné úsilí, aby bezcitní pobudové burgundskému chráněnci „*neprořízl chřtán*“. Nakonec vše dobře dopadlo, ti dva mohli pokračovat ve společné cestě a prožili si další dobrodružství. Mameluk Bertrandona mimochodem musel jednou ochránit i před chamtivostí křesťanských souvěrců. „*Choval se ke mně jako sám k sobě, také o mého koně pečoval jako o svého. Píši to proto, aby se na věčnou paměť vědělo, že muž, jenž vůbec není naší víry, vykonal pro Boží lásku tolik dobrého. Navíc vždy rozdával almužny těm, kdo ho poprosili o smilování. A když ode mne odjížděl, varoval mne, abych si dával pozor, s jakými Saracény se seznámím, protože se mezi nimi najdou stejně špatní lidé jako mezi západními křesťany.*“¹⁷¹

167) BERTRANDON, s. 81–82. Sympatie k muslimům, se kterými navázal Bertrandon osobní přátelství, podtrhuje M. BALARD, *Les Latins en Orient*, s. 374.

168) Podle poznámkového aparátu Jacquese Paviota v nové edici se jednalo o prudkou disenterii.

169) BERTRANDON, s. 102. Viz také M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, s. 124.

170) BERTRANDON, s. 71–72. K tomuto aspektu Bertrandonova díla viz J. PAVIOT, *Les ducs de Bourgogne*, s. 74–77, obecněji též Francis AFFERGAN, *Exotisme et altérité*, Paris 1987, s. 155.

171) BERTRANDON, s. 121. Autor se nerozpakoval přisoudit svému muslimskému příteli důležitou křesťanskou ctnost, tedy *charité*, *caritas*.

Nemajetný mameluk si odmítl vzít od Bertrandon na památku cokoli jiného než jeho burgundský čepec, který v Turecku udivoval tvarem a barvou. Právě symbolice pokrývky hlavy coby čestného daru věnoval náš dvořan pozornost v mnoha pasážích *Zámořské cesty*. Ani nyní nenechal nikoho na pochybách, že onen čepec podle burgundské módy, jenž udělal mladíkovi „obrovskou radost“, byl materiálním zpečetěním jejich přátelství a viditelným znakem respektu vzájemné odlišnosti. Autor mimochodem čekal až do této poslední chvíle, aby čtenářům prozradil jméno věrného muslimského přítele. Říkal si Mohamed. Důvod Bertrandonovy zdrženlivosti není těžké uhadnout. Už při pouhém vyslovení tohoto jména vyvstával křesťanským současníkům na mysli obraz nenáviděného proroka islámu, kolem kterého se nakupily ty nejabsurdnější fámy. Bertrandon přitom koncepci závěrečné verze paměti pečlivě promyslel. Dobře věděl, že kdyby „svého mameluka“ hned od prvního řádku představil jako Mohameda, čtenář či posluchač poloviny 15. století by se proti mladíkovi instinktivně zatvrdil a zaslepil. A náš autor přitom tolik potřeboval, aby důmyslným sledem příhod dovedl své současníky k chápavějšímu postoji. *Zámořská cesta* ostatně povýšila dobrého „mameluka“ nejen na hrdinu mnoha dobrodružných příhod, ale pojala ho i jako příklad vzájemné snášenlivosti a všelidského přátelství.¹⁷²

Předchozí větu jsem se jako medievista odvážil napsat až po několikerém pročtení pramene, posouzení kontextu jeho vzniku a všech žánrových specifik. Právě u autora tak sugestivního, jakým je Bertrandon de la Broquière, by badatel asi snadno podlehl ahistorickému pojetí tolerance, jež je vlastní spíše jedenačacátému století než pozdnímu středověku. Není lehké hledat protiargumenty k vlastním závěrům a (proč to nepřiznat?) také sympatiím, jeden mne však s ohledem na Bertrandonovu sečtělost napadl. Obraz Turků jako lidí nábožensky a kulturně tolerantních mohli ovlivnit autoři oblíbených cestopisů typu Marka Pola a Jana z Mandevillu. Nyní nejde o to, zda vnímáme putování těchto literátů jako reálné či fiktivní. Za autentičnost všech Bertrandonových dobrodružství bych také nedal ruku do ohně. Je navíc samozřejmé, že ani benátský obchodník Marko, ani poněkud záhadný autor tzv. Mandevillova cestopisu ještě nenabídli svědectví o osmanských Turcích.¹⁷³ Marko Polo se vrátil do Benátek roku 1295 a Jan z Mandevillu, ať už se za tím jménem skrývá kdokoliv, sepsal své vyprávění někdy v polovině 14. století. Jejich díla se ovšem zajímala o Velkého chána. Zdůrazňovala jeho toleranci, nebo spíše otevřenost a indiferentnost k různým náboženstvím. Středověcí autoři ale tuto vlastnost, a to je z hlediska našeho tázání důležitý bod, nepokládali za ctnost hodnou následování. Spíše je překvapovala a mátna, vnímali ji jako projev exotičnosti a „jinakosti“. Respekt ke svobodnému myšlení se ve středověké literatuře mezi kladnými vlastnostmi vládců nikdy neuplatnil, „laický“ přístup ke světu musel ještě urazit dlouhou cestu.¹⁷⁴ A křesťanské autory 13. století fascinoval mnohem víc sen o chánově konverzi ke křesťanství než jeho otevřenost či vlažnost vůči jiným náboženstvím. V Bertrandonově době

172) Viz M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, p. 108.

173) Xavier WALTER, *Avant les grandes découvertes. Une image de la Terre au XIVe siècle. Le voyage de Mandeville*, Paris 1997, zvl. s. 20.

174) Jean-Paul ROUX, *Les explorateurs au Moyen Age*, Paris 1985, s. 237, Jacques LE GOFF, *Saint Louis*, Paris 1996, s. 47.

už samozřejmě sen o christianizaci Mongolů dávno splaskl jako bublina, ale se-
čtělí cestovatelé nadále pokládali právě jistou formu tolerance za projev odlišnosti
mezi „námi a těmi druhými“. Nepřekvapilo by mne, kdyby autor *Zámořské cesty*
zůstal přes všechnu upřímnost osobních prožitků částečně poplatný této tradici
s hlubokými kořeny. Nelze také vyloučit, že u Bertrandonu máme co do činění
s časným projevem moralistního protikladu mezi „ctnými“ Turky a sobeckými
Evropany, jež se dá – ovšem o století později – tu a tam najít v humanistické lite-
ratuře. Jistě se dají hledat další podložené argumenty, jež vnesou zdravé nuance
do lákové představy o burgundském zvědovi 15. století jako hlasateli vzájemného
porozumění. Na druhé straně doporučuji medievistům, tvrdícím s dědičnou jis-
totou, že středověku byla myšlenka tolerance zcela cizí, prostudování původního
znění Bertrandonových příběhů. Interpretačnímu hlavolamu se lze po takové
četbě vyhnout jen těžko.

Z jednoho pramene přirozeně nelze vyvozovat obecnější závěry. I v oblasti
tázání po možnostech a mezích relativní tolerance v druhé třetině 15. století
zatím mezinárodní bádání teprve čeká rozsáhlý komparativní průzkum, který
zohlední více než doposud žánr jednotlivých textů. Bertrandonovým názorům
je ze současníků nejbližší Felix Fabri, u něhož se islám obyvatel stal rovněž ob-
jektem upřímného zájmu a posléze i jisté náklonnosti, kterou autor – stejně jako
naš zvěd – necítil ani k východním křesťanům, ani k většině evropských pout-
níků.¹⁷⁵ Z pramenů české provenience by se ke srovnání nabízely kromě již citova-
ného *Deníku* panoše Jaroslava některé pasáže cestopisu Václava Šaška z Bírčkova,
jež sklízel jako turnajník obdiv na dvoře Bertrandonova pána Filipa Dobrého.¹⁷⁶
Ahistorickým skokem v čase tedy taková komparace není, dovoluje ji i žánrová
příbuznost. Při líčení nebezpečí, kterým bylo poselstvo vedené Lvem z Rožmitálu
vystaveno ve španělské Olmedě, neváhal Šašek napsat: „*Bydlí tam mezi nimi mnozí*
pohané, zvaní Saraceni, ale kteří z nich jsou lepší, zdali pohané nebo křesťané, to
bych snadno nerozsoudil.“¹⁷⁷

Jedním aspektem zůstává ovšem Bertrandon de la Broquière opravdu nedo-
stižný. Žádný další cestopis 15. století neodhaloval čtenářům tak jako *Zámořská*
cesta osobní autorovu pouť k citlivějšímu vnímání odlišností. Burgundský zvěd
připustil, že se mu oči otevíraly jen pomalu a postupně. Tento posun je navíc pa-
trný i ve stylu jeho pamětí. Jako by teprve po navázání přátelství s „*mamelukem*“
zvládl Bertrandon plastické popisy krajin, hlubší ponory do každodenní reality
a podrobné evokace vlastních pocitů. Sám autor tedy prodělal jakýsi iniciační
proces a rituál kulturního přechodu. V cizím, ale přece jen stále známějším pro-
středí se v konečném důsledku stal někým trochu *jiným*.¹⁷⁸ Zůstal samozřejmě
burgundským dvořanem a tajným agentem Filipa Dobrého. Ale nedlouho před

175) Viz Felix Fabri, *L'Evagatorium in Terrae sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem 1-3*, éd. Konrad D. HASSLER, Stuttgart, 1843–1849. Jeho překvapivé sympatie k muslimům vyzdvihuje Philippe BRAUNSTEIN, *Du Danube au Sinaï: le passé et le présent du monde*, in: *L'étranger au Moyen Age*, Paris 2000, s. 283–297.

176) *Ve službách Jiřka krále*, s. 50–51.

177) V dnes dochované latinské podobě textu „*Inter eos multi habitant ethnici, qui vocantur Sarraceni, sed utri meliores sint, ethnici an Christiani, non faice iudicaverim.*“ in: *Commentarius brevis*, s. 63. Viz také *Ve službách Jiřka krále*, s. 102.

178) Viz Michel BUTOR, *Le voyage et l'écriture*, in: *Répertoire IV*, Paris 1974, s. 21.

smrti se zvěd čtenářům *Zámořské cesty* svěřil, ne-li s vlastní regenerací, již mu přineslo poznání dalekých zemí a odlišných kultur, pak alespoň s názorovým vývojem a rozvíkláním povýšeneckého nadhledu západního křesťana.¹⁷⁹ A protože vůbec nezastíral didaktické ambice paměti, pojal jejich vyprávění jako pobídku, aby se ani čtenáři neuzavírali před novými podněty a nestyděli se přiznat k posunům ve vlastních postojích.

Základní poučení *Zámořské cesty* se v tomto bodě přiblížilo refrénu jedné z balad Bertrandonova současníka François Villona. Odborníci na dílo prokletého básníka středověku ji dnes pokládají za klíčovou.¹⁸⁰ Shodou okolností argumentuje situaci v Čechách. Villon si vzal na mušku vychloubačné monology aristokratické poezie a dle jejich pokřiveného vzoru kupil jednu banalitu za druhou: Víím, že v létě bývá teplo. Jabloň poznám podle plodů. Oděv mi každého společensky zařadí. Samolibé jistoty však náhle vyústily do nejosobnějšího vyznání. „*Vím o pochybení Čechů / víím o moci Říma / Zním úplně všechno, / krom sebe sama.*“¹⁸¹ Oním „*pochybením Čechů*“ myslel přirozeně husitskou revoluci, o které ve Francii zaslechl každý trochu vzdělanější člověk. Stejně jako Bertrandon však ani Villon nezastíral, že obtížnější než omílat evidentní pravdy je vyznat se sám v sobě a vyrovnat se s vnitřními pochybnostmi.

Podobné poselství se dá samozřejmě najít u mnoha literátů napříč staletími. Zůstaneme-li ve sféře francouzsky píšících autorů, citujme Paula Claudela, jenž své gnozeologické krédo definoval za osmiletého pobytu v Praze následovně: „*Pochopení někdy předpokládá odvrhnout zakořeněné znalosti a upadnout do slastného bezvědomí.*“¹⁸² Pro cestovatele v čase a prostoru, kterými jsou mimochodem i historici, je to myšlenka inspirativní. Porozumět složitým fenoménům a pronikat vlastním badáním pod nános zděděných klišé vyžaduje doširoka otevřené oči. A možná navíc i ochotu nestydět se za chvíle zdánlivě dětinského úžasu, byť se jejich objektem stane „jen“ čerstvá datle a pouštní varan. Přesně jak si to Bertrandon přál. Osobité nadání tohoto autora 15. století totiž přetavilo i zdánlivé maličkosti v klíče otevírající branky k poznání druhých i sebe sama.¹⁸³

179) Moje hodnocení se blíží názorům M. S. CAPPELLINI, *The Voyage*, jež na s. 419–420 monografii o Bertrandonovi uzavírá: „*Když dvorský kráječ popisuje a vysvětluje společnost v Levantě, v jejímž lůně prožil celý rok, když se sám obléká jako orientálec, snaží se podnitit obyvatele křesťanského Západu k chápání muslimů nikoli jako nepřátel víry, ale jako jedinců, kteří se sice liší náboženstvím a kulturou od Evropanů, ale zaslouží si od nich jednání na principu rovný s rovným.*“ Viz také Marie-Christine GOMEZ-GÉRAUD, *Présentation*, in: Les modèles du récit de voyage, s. 7.

180) Názor o klíčovém významu této básně pro pochopení Villonovy osobnosti razí Jean DUFOURNET, in: *Villon. Poésies*, Paris 1992, s. 459. Viz také Týž, *Dernières recherches sur Villon*, Paris 2008, zvláště s. 23–59, dále viz Jacques RIBARD, *Le didactisme dans l'oeuvre de François Villon*, in: *Plaisit vos oïr bone cançon vallant? Mélanges de Langue et de Littérature Médiévale offerts à François Suard*, t. II, éds. Dominique Boutet – Marie-Madeleine Castellani – Françoise Ferrand – Aimé Petit, Villeneuve d'Ascq 1999, s. 773–779.

181) Villon, *Poésies complètes*, éd. Claude THIRY, Paris 1991, s. 265, v. 22; Villon, *Poésies complètes*, éd. Pierre MICHEL, préfaces de Clément MAROT – Théophile GAUTIER, Paris 1972, s. 231.

182) Paul CLAUDEL, *Théâtre I*, Introduction de Jacques Madaule, Paris 1967, s. XIX–XX.

183) Tato studie vznikla v rámci VZ MŠMT/MSM 002 162 0827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*. Definitivní podobu dostala při pobytu v badatelském institutu *Collegium de Lyon*, je však plodem několikaletého zkoumání pramene. Název článku úmyslně přebírá titul přednášky proslovené na FF UK v říjnu roku 2008. Nával studentů tehdy poskytl autorovi úsměvný důkaz, že „bertrandonovská“ metoda přilákání pozornosti neztratila účinek ani po staletích.

SUMMARY

Memoirs About a Dragon Who Meowed Like a Cat and About the Ruby on the Crown of Saint Wenceslas that was as Big as a Ripe Date

The Spy Bertrandon de la Broquière on a Journey Towards (Self)Knowledge

Bertrandon de la Broquière, the spy of Philip the Good, Duke of Burgundy, underwent a long pilgrimage in the Holy Land and Turkey during 1432–1433. In his declining years, in the 1450s, he wrote an account of his travels in the genre of an adventurous memoir entitled *Le Voyage d'outre-mer (The Overseas Voyage)*. His primary task was to follow in the footsteps of his predecessor in espionage Guillebert de Lannoy and gather information that could be used in the next crusade and liberation of Jerusalem. However, he had set a different personal goal for himself: to gather information about the life and faith of the Osman Turks. Notwithstanding the danger, he decided to return to the Burgundy court from Jerusalem on dry land by way of Damascus and Constantinople. He embarked on a sightseeing journey of a more personal nature. Many of the stories from Bertrandon's notes represent a source of knowledge of the pan-European context of Czech history in the Hussite times (passages about Puta from Častolovice, about the royal crown, about anti-Hussite weapons, etc.)

Islam, *i.e.* the religion that was feared and hated in Bertrandon's milieu, was one of the special interests of the spy. Of course, *The Overseas Voyage* didn't actually encourage resignation regarding the nostalgic dreams of a crushing crusade that would wrench Jerusalem from the hands of the Muslims. However, the author considered other current issues as problematic and he attempted to explain them to his contemporaries, who were blinded by anachronistic ideas. According to the author, the main adversary of Christian Europe was no longer the weakening power of Egyptian Mamelukes, who controlled the Holy Land from Cairo, but the rapidly expanding Osman Empire in the North. He refused the demonization of the Turks unequivocally. The unusual nature of Bertrandon's memoirs accommodated the shift from his original objective. *The Overseas Voyage* was not intended as a mere handbook for future crusaders and pilgrims; it was also designed to serve as a tool for understanding the "other" world.

The Turks became the centre of attention of the author as real people of flesh and blood, whom he wished to get to know and understand. He portrayed many of them in conspicuously sympathetic ways. However, the Burgundy courtier, who was also a nobleman, cannot be attributed any naïve pacifism. Nonetheless, *The Overseas Voyage* introduced a number of Muslims of good will. In the fifteenth century, no other travelogue revealed the author's personal quest for a more perceptive understanding of cultural differences.

It is not possible to draw generally applicable conclusions from one source. Extensive comparative research, which will take into consideration the genre of individual texts more than the examinations up-to-date, still awaits international research in the sphere of examination of the possibilities and limits of relative tolerance in the second third of the fifteenth century.